

**Maadingwa le ona a godiša polelo: Kahlaahlo ya
kadimo ya polelo Sesothong sa Leboa**

Ka

Mojapelo Maishiko Doreen

**E tšweleditšwe go feleletša dinyakwa tša lengwalo la
Mastase, lefapheng la Maleme, Yunibesithi ya Limpopo**

Mohlali : Ngaka Sekgaila Chokoe

2014

Boikano

Nna Maishiko Doreen Mojapelo ke ikana gore mošomo kamoka ka gare ga nyakišišo ye ya'Maadingwa le ona a godišapolelo: Kahlaahlo ya kadimo ya polelo Sesothong sa Leboa' ke wa ka wo ke ikgobokeleditšego wona. Methopo ka moka yeo e šomišitšwego e laeditšwe.

.....

December 2014

Mojapelo MD

Ditebogo

Ke rata go leboga mohlali wa ka Ngaka Sekgaila Chokoe yoo a nthekgilego go fihla ge ke fetša thuto ye ya Masetase, ke ka lena ge ke le seo ke lego sona lehono gomme ke tla dula ke le leboga. A Modimo a le dire ka go loka. Ba lapa la gešo, ke lena le tsebago gore le dirile eng gore ke fihle mo ke lego gona, go lena ke re Modimo a mpolokele lena.

Tebišo

Mošomo wo ke o lebiša go motswadi wa ka Sethoapa Gladys Mojapelo yo a se sa lego gona lefaseng la ka keno, ke tla dula ke go gopola Pheladi. Mošomo wo gape ke o lebiša go morwedi wa ka e lego Koketšo Sethoapa Gladys, go wena ke re thuto e tle e be mogwera wa gago ngwanaka.

Boikano	i)
Ditebogo	ii)
Tebišo	iii)
Diteng	iv)

Kgaolo ya Pele

Matsenokakaretšo

1.1 Matseno	1
1.2 Tlhagišo ya bothata	2
1.3 Maikemišetšo a nyakišišo	4
1.4 Bohlokwa bja nyakišišo	4
1.5 Mokgwanyakišišo	6
1.6 Tema yeo e lemilwego	7
1.7 Tema yeo e lengwago	9
1.8 Peakanyo ya dikgaolo	10
1.9 Thumo	11

Kgaolo ya bobedi

Tlhalošo ya kadimo ya polelo le bothata bja leina

2.1 Matseno	12
2.2 Histori ya maleme a semmušo a Afrika-Borwa(1652-1994)	12
2.3 Kadimo ya polelo	14
2.3.1 <i>Borrowing/Loan words</i>	15
2.3.2 <i>Adoption</i>	18

2.3.3 Foreign Acquisition	19
2.4 Mabaka a kadimo	20
2.4.1 Kadimo ka lebaka la tlhokego (The need filling motive)	21
2.4.2 Kadimo ka lebaka la kgahlego goba maemo (The prestige motive)	23
2.5 Thumo	25

Kgaolo ya boraro

Tshothofatšo ya maadingwa: melawana le dikgato tšeo di latelwago

3.1 Matseno	26
3.2 Tshothofatšo	28
3.3 Melawana ya mopeleto le mongwalo ya Sesotho sa Leboa	29
3.3.1 Medumo	29
3.3.1.1 Ditumanoši	30
3.3.1.2 Ditumammogo	35
3.4 Popontšu	39
3.4.1 Mafelelo a lentšu	40
3.4.2 Dinoko	41
3.4.3 Bothata bja mopeleto maadingweng	42
3.5 Thumo	45

Kgaolo ya bone

Tlhalošo ya maadingwa

4.1 Matseno	46
4.2 Mehuta ya maadingwa	48
4.2.1 Maadingwa ao tlhalošo ya ona e sa fetogego	48
4.2.2 Maadingwa tlhalošo ya ona e fetogago	50
4.2.3 Katološo ya tlhalošo	50
4.2.4 Tshetshefalo ya tlhalošo	53
4.2.5 Phetogokgolo ya tlhalošo	59
4.3 Maadingwa a go tšweletša tlhalošontši	62
4.4 Thumo	65

Kgaolo ya bohlano

Maadingwa ge a bapetšwa le maitlhamelwa

5.1 Matseno	66
5.2 Mekgwa ya go hlama mantšu	67
5.3 Thumo	68

Kgaolo ya botshelela

Thumokakaretšo

6.1 Thumo	70
-----------	----

KGAOLO YA PELE

MATSENOKAKARETŠO

1.1 Matseno

Polelo ga se ya ema felo go tee, eupša ge nako e tšwela pele le yona e a fetoga. Ge phetogo ye e diragala mantšu a mangwe a ka tlaleletšwa mola a mangwe a ka feleletša a nyamelela. Ge mantšu a mafsa a tsentšhwa ka gare ga polelo, a mangwe a mantšu a ka no se sa šomišwa, gomme a hloka mohola. Se se hlolwa ke gore dipolelo tša go fapafapana di a kopana. Fromkin le Rodman (1998:459) ba re:

Changes in the lexicon also occur, including the addition of new words, changes in the meanings of words and loss of words.

Polelo ya Sesotho sa Leboa ke polelo yeo e tletšego ka mantšu ao a adimilwego go tšwa dipolelong tše dingwe. Se se hlotšwe ke khuetšo yeo Sekoloniale se bilego le yona go maleme a Seafrika. Afrika-Borwa ke naga ya go tlala ka dipolelo tša go fapafapana eupša tšona dipolelo tše di ile tša amega gampe ka lebaka la Sekoloniale moo e lego gore di be di tšeelwa fase.

Baboledi ba tšona le bona ba be ba gapeletšwa go bolela maleme a šele, gomme ba tlogela dipolelo tša bona. Bakoloniale ba Dutch le bakoloniale ba Brithani ke bona ba ilego ba ba le khuetšo ye kgolo go maleme a Seafrika. Bona ba tlile ka maleme a Seisemane le Seburu. Maleme a ke ona ao magagešo a bego a gapeletšwa gore a ithute ona.

Se se ra gore magagešo a ile a ikhwetša a tsene ka gare ga dipolelo tše moo e lego gore kamano ya bona le setšo se sa Maisemane le Maburu e ile ya fetša a gola moo e fetotšego le polelo ya bona. Bona ba ile ba fetša ba tlatša polelo ya bona ka mantšu a go tšwa mo dipolelong tša ditšo tše. Se e tloga e le sona seo se amilego maleme a Seafrika, ke gona moo kadimo e thomile gona. Go thekga se se boletšwego, re kwa Robins(1989:355) a re:

A prolonged cultural contact especially with speakers of a language who enjoy political power or prestige in any sphere leads to a considerable amount of borrowing of vocabulary from that language in the spheres concerned.

Se se no tloga se gatelela gore ga go ka tsela ye nngwe, le polelo ya Sesotho sa Leboa le yona e adimile mantšu go tšwa dipolelong tša bao ba bego ba ipshina ka go buša ba ipona e le ba maatla.

1.2 Tlhagišo ya bothata

Polelo ke setlabelo se bohlokwa bophelong ka ge e le yona yeo e kgathago tema ye kgolo go tšweletšo ya setšo sa morafe wo o itšego. Kua morago, Afrika-Borwa e ile ya itemogela mathata ge go lebeletšwe dipolelo tša yona naga ye. Dipolelo tša SeAfrika di be di tšere maemo a maragorago, gomme ge e le Seisemane le Seburu tšona di be di etile pele. Go eta pele mo ga tšona go ile gwa tliša khuetšo ye kgolo go baboledi ba maleme a Seafrika.

Ge re bala ka histori ya Afrika-Borwa, kudu ya tšhomišo ya maleme, re kgona go bona gore maleme a a mabedi a Seisemane le Seburu ke ona ao a ilego a ipshina ka go kopana le maleme a Seafrika. Se ke sona seo se tlilego le khuetšo go maleme a Seafrika.

Ge ditšo tše pedi di kopana, go swanetše go be le se sengwe seo ba se abelanago. Setšo se sengwe se ka huetša se sengwe gore se swane le sona goba se ka ekišetša dilo tša setšo se sengwe. Ke ka fao re kwago Chokoe(2000:98) a re:

When two cultures come into contact, there ought to be some form of cultururation, that is, the fusion of two or more cultures. During this process, one culture becomes dominant over the other, and thus the dominant culture acquires more from the dominant one. It is during this process that even

language is transferred from the dominant culture to the dominated culture.

Ge go lebeletšwe dipolelo tše tša Afrika-Borwa, ga go na nnete yeo e fetago ye e boletšwego ka mo godimo. Ke nnete ditšo di ile tša kopana, e lego setšo sa Maisemane, sa Maburu le sa Bathobaso. Bjale batho ba bangwe ba ka fela ba ipotšitša gore gona ge di kopane, ke ka lebaka la eng khuetšo e bonala go maleme a Seafrika fela, gore ke ka lebaka la eng Seisemane le Seburu tšona di se na le khuetšo go tšwa malemeng a Seafrika. Nnete ke gore setšhaba sa Bathobaso se be se tšeelwa fase se gateletšwe ke baboledi ba dipolelo tše tše pedi go boletšwego ka tšona. Kgatelelo ye e be e tloga e le ye maatla ka gore e be e na le kgapeletšo ka mo gare. Ke ka fao re kwago Ember le Ember (1977:293) ba hlatselaka go re:

When a group or society is in contact with a more powerful society, the weaker group is often obliged to acquire cultural elements from the dominant group.

Ge Bathobaso ba be ba le gare ba ithuta dipolelo tše tše pedi ba be ba le gare ba šomiša le polelo ya bona, eupša polelo ye ile ya thoma go bonagala e tletše ka khuetšo ye kgolo. Khuetšo e fetela ka pela le gona ka nako ye nngwe e kotsi, le bophelong re fela re ekwa bana ba botšwa gore ba sepela le bomang le go phela le bomang. Batswadi ba dira se ka ge ba ka se rate gore bana ba bona ba feleletše ba swana le bana bao ba sa ratego mekgwa ya bona. Ba dira se ka ge ba dumela gore ge ba ka no phela ba na le bona, le bona ba tla huetšwa ka mekgwa yeo.

Le go polelo go bile bjalo, ge tšhomišo ye ya mantšu e be e fela e hwetšwa ka gare ga dipolelo tše baboledi bao ba hueditšwego ke Seisemane le Seburu ba bolela, go ile gwa fihla le mo e lego gore go ama polelo ye. Mo ke gona moo go thomilego kadimo ye. Ge go adingwa bjale re kgona go bona gore go na le melawana yeo e latelwago pele go ka ba le kadimo. Go latelwa melawana ya mongwalo le mopeleto gore mantšu ao a adingwago a šale a sa fapane le mongwalo le mopeleto tša polelo ya go adima.

Se sengwe seo se lego gona ka kadimo ye ke gore go na le mabaka a go dira gore polelo e adime polelong e šele. Kadimo e ka tla ka lebaka la kgapeletšo goba e ka tla ka gobane go sena mantšu ao a ka šomišwago.

Gape kadimo ye ga e no ba bonolo, gomme mantšu a gona a no šomišwa ntle le mathata. Bothata bjo bogolo bjo bo lego gona kadimong ya mantšu ke tlhalošo ya ona maadingwa a, tlhalošo ya mantšu a polelo ya go fa ga se gantši e swana le ya polelo ya go amogela.

1.3 Maikemišetšo a nyakišišo

Maikemišetšomagolo a nyakišišo ye ke go fatišiša kadimo polelong ya Sesotho sa Leboa. Se se dirwa ka ge go bonagetše gore polelo ye e tloga e tletše ka maadingwa ao go lego bohlokwa gore a kwešišwe ke bašomiši ba polelo ye. Phatišišo ye e tlo šalwa morago ka go:

- nyakišiša kadimo ka botlalo le gore ke eng seo se gapeletšago gore polelo e feleletše a adima mantšu go tšwa dipolelong tše dingwe.
- sekaseka tshothofatšo ya maadingwa.
- lebeledišiša tlhalošo ya maadingwa ge e bapetšwa le tšhomišo ya ona go tšwa dipolelong tše go adimilwego go tšona.
- bapetša maadingwa le maitlhamelwa.

1.4 Bohlokwa bja nyakišišo

Polelo ye ya Sesotho sa Leboa, bjalo ka dipolelo tše dingwe, ga se ya ema felo go tee. Se se hlolwa ke gore le mo bophelong dilo tše dintši di a fetoga, ditšweletšwa tša go fapanafapana di thoma go tšwelelela mo e lego gore ga di tle ka rena Bathobaso goba baboledi ba polelo ya Sesotho sa Leboa. Ge e be e le rena re tlogo ka tšona re be re tla ba le maina a tšona, ra di fa maina ao re a ratago a polelo ya rena. Go no swana le ge ngwana a belegwa, batswadi ba kgetha go mo fa leina la setšo la polelo ya gabo.

Ge dilo tše tše mpsha di tšwelela, le rena ka gore re fela re nyaka go di šomiša, go thoma go ba bohlokwa gore re di fe maina. Bjale ka gore e se tša rena re ka se dio di fa

maina ao a sa sepelelanego le tšona goba ao a ratwago ke rena. Ge dilo di le ka tsela ye re thoma go nyaka go adima.

Bohlokwa bja nyakišišo ye ke go laetša gore ke kadimo yeo e re thušago ge dilo tše mpsa di thoma go tšwelela mo polelong. Nyakišišo ye e leka go laetša gore ge go adingwa go dirwa eng le gore ke melao efe yeo e latelwago, le go laetša tlhalošo ya ona mantšu a gore re kgone go kwešiša kadimo ye.

Nyakišišo ye e tlo hola bašomiši ba polelo kudu. Polelo ke setlabelo se bohlokwa mo bophelong, gomme go bohlokwa gore e šomišwe ka maleba. Bašomiši ba polelo bao nyakišišo ye e tlogo ba hola ke ba go swane le:

- Bana ba dikolo

Bana ba dikolo ba šomiša polelo ka mehla, gomme go bohlokwa kudu gore ba re ba sa le ka gare ga dithuto tša bona ba kgone go šomiša polelo ka mokgwa wa maleba. Ba swanetše ba kwešiše gore polelo ye ya rena e tšwa kae le gore gore e šale e le ka tsela yeo e lego ka gona go tlile bjang. Ba swanetše ba kgone go e ngwala ka bokgwari gore ba e fe motlotlo wo o e swanetšwego.

- Barutiši

Go bohloko ge morutiši yoo a swanetšego go fa bana tsebo ka ga polelo ye ya rena e le yena yoo a nago le mathata ka yona, a sa e kwešiše. Go bohlokwa gore ba kwešiše maadingwa, ba tsebe gore a tla bjang. Se sengwe se bohlokwa ke gore ba kwešiše le tlhalošo ya ona gore ba efoge go ngwala goba go bolela dilo tša go ba le tlhalošontši ka gare.

- Bafetoledi

Bafetoledi ke ba bangwe bao ba kgathago tema go kgolo ya polelo, ke bona bao ka nako ye nngwe ba tlogo ka mekgwa ya go tšweleletša mantšu a mafsa polelong. Go na le mekgwa yeo ba e latelago ge ba fetolela. Ge ba fetolela go na le mo e lego gore ba gahlana le mantšu ao polelo ya Sesotho sa Leboa e se nago le ona.

Se se ba gapeletša gore ba nyake mekgwa ya go rarolla bothata bjo ba tla bego ba lebagane le bjona. Ge go le ka tsela ye, kadimo e ba ye nngwe ya mekgwa yeo e šomišwago. Mo ke gona mo go lego bohlokwa gore ba kwešiše kadimo gore ba kgone le go latela melao ya mopeleto ya polelo ya segagešo.

Tlhalošo ya maadingwa a le yona go bohlokwa gore ba e kwešiše ka gore ge go fetolelwa, selo se bohlokwa ke tlhalošo ya seo se fetoletšwego gore babadi ba se ke ba hwetša molaetša wo e sego wona.

- Babegi le Babadi ba ditaba

Batho ba le bona ba šomiša polelo. Ba swanetše gore ge ba e šomiša bjalo e be gore ba e šomiša ka mokgwa wa maleba. Ge ba ngwala ditaba tša bona ba swanetše ba dire seo ka tsela ya maleba ka gore di tla ba di theeditšwe ke batho ba bantši bao e lego gore le bona ba tšea se se bolelwago ba se bona eke ke nnete.

Babadi ba ditaba le bona ba swanetše ba kgone go bala ka tsela ya maleba, motho a re ge a bala lentšu le profense a le bale gabotse a tsebe gore go na le medumo yeo e sa kwagalego, a se ke a bona medumo, eupša a bale ka kwešišo.

1.5 Mokgwanyakišišo

Nyakišišo ye e tlo šomiša mekgwa ya go fapafapana gore nepo ya yona e phethagale mafelelong. Monyakišiši o tlo šomiša mokgwanyakišišo wa boleng. Hakim(1987:26) o re:

Qualitative research is concerned with individuals' own accounts or their attitudes, motivations and behavior.

E tloga e le nnete gore manyakišiši o tlo nyaka go tseba ka maadingwa a lebeletše polelo ya magagabo. Se se šupa gore o tlo swanelwa ke gore a tsebe se sengwe ka ga maadingwa a, le gore a fihleletše bjang polelo ye ya Sesotho sa Leboa. Go dira se go bohlokwa ka gore, gore re šale re eba le maadingwa go na le dilo tše dingwe tšeo di diragetšego goba tšeo di amilego taba ye, ke ka fao re kwago Hakim(1987:26) a re:

The greatest strength of qualitative research is in the study of motivations and other connections between factors.

Se se boletšwego e tloga e le nnete. Re kwa le Silverman(1993:25) a se hlatsela ge a re: *“If you are concerned with exploring people’s life histories or everyday behavior the qualitative methods may be favoured”*.

Ka ge go tlile go lebelelwa le histori ya polelo ye, gona mo go tla šomišwa dipuku, dijenale le inthanete go hwetša tshedimošo yeo e tseneletšego. Go dirwa se ka ge go le bohlokwa gore monyakišiši a kwe le go bona gore batho ba bangwe bareng.

1.6 Tema yeo e lemilwego

Nyakišišo yeo e amanago le maadingwa e šetše e dirilwe ke banyakišiši ba mmalwa. Bona ba lebelela mehuta ya maadingwa, mola ba bangwe ba kgakgana le ka gore a naa ke tshwanelo gore mantšu a a bitšwe maadingwa goba a ka bitšwa ka maina a mangwe naa.

Makwela (2001)

Monyakišiši yo o bolela ka maadingwa. Yena o gatelela gore go na le tlhalošontši yeo e tlišwago ke maadingwa. Yena o laeditše tlhalošo ya maadingwa le ya tlhalošontši. Yena o bolela gore ka nako ye nngwe maadingwa a o hwetša a swana le lentšu leo re nago le lona mo polelong ya Sesotho sa Leboa.

O bolela gore yona tlhalošontši ye e tšwelela ka lebaka la tšhutišo ya tlhalošo. O laetša ge motho a ka bolela ka lentšu le ‘digalase’ leo le tšwago go lentšu la Seburu e lego ‘glas’. Digalase tše di ka be di šupa tša mahlo, tša mafestere le tša go nwa senotšididi. Monyakišiši yo ga se a hlarolla maadingwa a ka botlalo ka ge yena kgwekgwe ya gagwe e be e le go bona tlhalošontši yeo e lego gona maadingweng.

Makena (1985)

Monyakišiši yo yena o be a lebeletše kadimo le maitlhamelwa. O leka go aroganya maadingwa go tšwa go maitlhamelwa. Yena o laeditše mehuta ya maadingwa moo a

boelago ka maadingwa a go ikema ka setšo, a go ikema ka semmotwana le ao a tšwago sebokaneng sa batho ba ba itšego.

Nyakišišo ya gagwe e lebeletše kudu mekgwa ya go adima, moo melao le melawana ya polelo e šalwago morago ge go adingwa.

Mojela (1991)

Monyakišiši yo yena o lebeletše phetogo ya tlhalošo maadinweng a Sesotho sa Leboa. Nyakišišo ya gagwe e šeditše kudu mokgwa wo maadingwa a fetogilego ka gona tlhalošong. Mojela o bolela gore ka lebaka la tlhakahlakano ya merafe. Maleme le ona a hlakahlakane. Re bona a šeditše go abelana ga polelo go go dirwago ke merafe.

Yena o be a šetše morago ditsejana tša go fapana tšeo di hlolwago ke maadingwa. Mantšu ge a tloga lelemeng la go adima a eya go leo le adingwago, a fetola tlhalošo. Ga se mantšu ka moka ao a fetolago tlhalošo ka gore a mangwe a no šala a šoma go swana le pele a ka adingwa.

Mantšu a mangwe a ka tšweletša ditlhalošo tšeo di nyakilego go swana mola a mangwe ge a adimilwe a tšweletša kodutlo goba kgegeo le ge setšong sa ona a be a sa kodutle. O hlaloša gape le gore ge mantšu a ka fetola ditlhalošo, ge a fihla lelemeng leo le adimago, go ba le kamano yeo e bonalago go ditlhalošo tšeo tše pedi.

Robins (1989)

Yena o bolela gore ge ditšo tša batho ba go fapafapana di kopana, o re baboledi ba tlo šomiša mantšu a polelo ye nngwe. O re ba tla dira se go dilo tšeo e lego gore ga ba na le tšona polelong ya bona. Ge ba hloka mantšu a baka aomišago, ba šomiša a polelo ye nngwe.

Ge a tšwela pele Robins o hlaloša gore ge lentšu le adingwa, lona lentšu leo la polelo e šele le a tšewa, gomme la fetolwa. Go fetolwa mo ga lona go dirwa ka go šala morago le go latela molao wa mopeleto wa polelo yeo e adimago. Se se a dirwa gore lentšu leo le šale le swanela go ba la polelo ya go adima.

Yule (1999)

Yule o bolela ka ditsela goba mekgwa ya go hlama mantšu a mafsa mo polelong. Yena o bolela ka seo a rego ke '*Word formation process*' moo a bolelago ka kadimo bjalo ka mokgwa wa go tšweletša mantšu a mafsa polelong.

Yena o bontšhitše gore le polelo ya Seisemane e thušitšwe ke yona kadimo ye gore e be ka tsela yeo e lego ka gona lehono. O re mantšu a mantši a Seisemane a adimilwe go tšwa dipolelong tše ntši tša go fapafapana. Le ge go le bjalo, o bolela gore dipolelo tše dingwe le tšona di adima mantšu go tšwa go polelo ye ya Seisemane.

Fromkin & Rodman (1998)

Bangwadi ba ba bolela gore go adima mantšu go tšwa dipolelong tše dingwe ke tsela ye bohlokwa ya go tšweletša mantšu a mafsa mo polelong. Bona ba bolela gore kadimo ye e hlaga ge polelo e tlaleletša mantšu a yona go tšwa go mantšu a polelo ye nngwe. Se se dirwa ka go fetola mopeleto wa mantšu ao gore a swane le mopeleto wa polelo yeo e adingwago.

Ge ba tšwela pele ba re lentšu leo le adimilwego le šala morago polelo ya go adingwa; ka fao, ga go na bohlokwa bja gore le bušetšwe morago.

Padgett (2010)

Monyakišiši yo yena o bolela ka kadimo yeo e lego gona go polelo ya Serašia. O bolela gore ge polelo ye e adima le yona e fetola mantšu ao a adimilwego go ya ka melao ya mopeleto le mongwalo ya Serašia. Yena gape o lebeletše le gore ke ka lebaka la eng modumo wa lentšu o adingwa le gore gabotsebotse ke eng seo se dirwago ge modumo wo o adingwa.

1.7 Tema yeo e lengwago

Ba boletše bangwadi le banyakišiši ka ga kadimo, ba e lebeletše ka mahlakore a go fapafapana. Monyakišiši wanyakišišo ye le yena a bona go sa na le sekgoba ge go lebeletšwe tšeo di šetšego di hweditšwe. Yena a leka go ka kopanya dikgopolo ka ga kadimo a lebeletše polelo ya Sesotho sa Leboa.

Yena o bone go le bohlokwa gore le yena a nyakišiše go ya pele ka ga kadimo ye e le ge a lebeletše kgolo ya polelo ya Sesotho sa Leboa. Yena o tlo šetša gore ge mantšu a adingwa, a tlišwa ka gare ga polelo, ke eng seo se swanetšego go dirwa gore polelo ye e šale e le yeo e hlwekilegole ge e na le tšhomišo ya mantšu a dipolelo tše dingwe.

Se se dirwa ka nepo ya go efoga gore medumo ya dipolelodišele e se be gona ka mo polelong ye gore le ge e adimile mantšu e no šala e na le seriti sa yona. Go bolelwa se ka gore ga go ka tsela yeo kadimo ye e ka efogwago goba go tšhabelwa ka ge polelo e sa eme felo go tee. Go tlo tsitsinkelwa tlhalošo ya maadingwa go lebeletšwe tšhomišo ya ona go leleme la go fa le la go amogela.

1.8 Peakanyo ya dikgaolo

Kgaolo ya **pele** ke matsenokakaretšo. Mo go lebeletšwe maikemitšetšo le mokgwanyakišišo. Go tla lebeletšwe gape le tlhagišo ya bothata, tema yeo e elemilwego le ya go lengwa.

Kgaolo ya **bobebi** e lebelela tlhalošišo ya kadimo ka go otloga, go lebeletšwe le bothata bja leina. Kamano ya dipolelo le yona go bolelwa ka yona. Mabaka ao a dirago gore go be le kadimo le ona aa ahlaahlwa ka tsenelelo go lebeletšwe le mehlala ya maleba.

Kgaolo ya **boraro** e lebelela tshothofatšo ya maadingwa go lebeletšwe dikgato tšeo di šalwago morago ge go adingwa. Mo go lebeletšwe melawana ya polelo ya Sesotho sa Leboa yeo e latelwago ge go adingwa.

Kgaolo ya **bone** e lebelela tlhalošo bjalo ka ge e hwetšwa maadingweng. Go ahlaahlwa tlhalošo ya lentšu go tšwa lelemeng la go fa le ka tsela yeo le šomišwago ge e bapetšwa le tlhalošo ya lona le tšhomišo ya lona go leleme la go amogela.

Kgaolo ya **bohlano** e lebelela maadingwa ge a bapetšwa le maitlhamelwa. Go lebeletšwe maitlhamelwa ao re nago le ona.

Kgaolo ya **boselele** ke thumokakaretšo. Mo go akaretšwago nyakišišo ye ka botlalo.

1.9 Thumo

Kgaolo ye ya pele e leka go laetša tlhamego ya nyakišišo ye gore e ka ga eng. E laetša gore nyakišišo ye e lebeletše eng le gore se se tlo fihlelelwa bjang. Maikemišetšo a nyakišišo ye a laeditše gore ke ka lebaka la eng manyakišiši a bone go le bohlokwa gore le yena a ke a fatišiše ka ga seo a se nyakišišago. Go kwelwe le gore bangwadi ba bangwe ba reng mabapi le se monyakišiši a se nyakišišago.

KGAOLO YA BOBEDI

TLHALOŠO YA KADIMO YA POLELO LE BOTHATA BJA LEINA

2.1 Matseno

Mo kgaolong ye go bolelwa ka kadimo ka go otloga, go lebeletšwe le bothata bja leina. Gape go lebelelwa mabaka ao a dirago gore polelo ye ya Sesotho sa Leboa e adime mantšu.

Kadimo ke lereo leo le šomišwago mo polelong e le ge e šupa mantšu goba go ba gona ga mantšu a dipolelodišele ka gare ga polelo ye nngwe. Taba yeo e lego gona ke gore ka nako ye nngwe bangwadi ba fela ka kgakgana ka baka la leina. Ditsebi tša polelo di tle di ngangišane gore gabotse lereo la maleba leo le ka šomišwago e ka ba lefe.

Bangwadi ba bangwe ge ba šupa mantšu a a dipolelodišele ba re ke '*loan words*' bangwe ba re '*borrowing*' mola ba bangwe ba re ke '*adoptives*'. Ba bangwe ba bolela gore mantšu a a ka šomišwa go šupa selo se tee mola ba bangwe ba ganana le se. Re kwa le Calteaux(1996:20) a re:

Scholars have in the past used different terminology to refer to this process whereby "foreign words" become part of the lexicon of a language.

2.2 Histori ya maleme a Afrika-Borwa(1652-1994) - Kopano ya maleme

Afrika-Borwa, bjalo ka dinaga tše dingwe, le yona e ile ya itemogela mathata go dipolelo tša yona. Se se diragetše mengwageng ya kgale pele ga ge naga ye e hwetša tokologo le ka morago ga yona tokologo ye. Nxumalo (2000:127) o re:

The Dutch(1652-1806) and British(1806-1910) used their respective languages as tools to aid and advance colonialism and occupation.

Naga ye e itemogetše mathata la mathomo ka diatleng tša Bakoloniane ba Datšhe. Bona ba tlile ka mo nageng ya Afrika-Borwa ka ngwaga wa 1652. Lefelo leo ba fihlilego go lona le be le dulwa ke Makhoikhoi, Barwana le ditšhaba tše dingwe. Molaodi wa

bona, Jan van Riebeeck o ile a tla ka seo go thwego ke leleme la semmušo seo se dirilego gore leleme la Sedatšhe le be la semmušo. Batho ba ile ba gapeletšwa gore ba thome go ithuta leleme le gomme go bile bjalo, ba ithuta lona.

Mmušo wo wo mothata wa Madatšhe o ile wa fedišwa ke Bakoloniale ba Brithani ka ngwaga wa 1806. Leleme la Sedatšhe le ile la tšeelwa maemo la se sa ba leleme la semmušo. Seisemane se ile sa tšea maemo a godimo sa thoma go ba leleme la semmušo leo e lego gore batho ba be ba swanetše bathome go ithuta lona. Leleme le ile la gola ka maatla mo e lego gore le be le šomišwa gohle. Bana ka dikolong ba be ba le šomiša, ka dikgorong tša tsheko le gona le be le šomišwa. Seisemane se ile sa thoma go ba leleme le maatla, la go ratwa ke bohle moo e lego gore motho o be a ipona bošwana ge a sa le tsebe.

Tšhomišo ya leleme le e gagabile nako ye telele mo e lego gore ka ngwaga wa 1948 National Party e ile ya thopa dikgetho tša Bašweu ka moka mo Afrika-Borwa. Yona e ile ya tla le leleme la Seburu. Se se ile sa ra gore bjalo Afrika-Borwa e lebagane le maleme a mabedi a maatla ka moka.

Ba ile ba leka go tšeela Seisemane maatla ka go leka gore Seburule sona se tšee maemo a godimo. Maatla ile a tloga go Seisemane fela go ya go Seisemane le Seburu. Seisemane se ile sa gapeletša go šomišwa gotee le leleme la Seburu ka dikolong. Bathobaso bjalo ba ile ba gapeletšwa gore ba thome go ithuta le go šomiša polelo ye ye mpsha. *Constitution of the Republic of South Africa Act 110 (1983:34-35)* e re:

English and Afrikaans shall be the official languages of the Republic, and shall be treated on a footing of equality and possess and enjoy equal freedom, rights and privilege. All records, journals and proceedings of parliament shall be kept in both the official languages and all bills, law and notices of general Republic importance or interest issued by the Government of the Republic shall be in both the official languages.

Taba ye ya ka godimo e laetša gore maleme a ke ona ao e bego e le dikonokono. Se se laetša gabotse gore go be go ka se kgonagale gore dipolelo tša segagešo di se ke tša ba le khuetšo ya tšona dipolelo tše tše pedi. Khuetšo ye e be etla ka mokgwa wa kgatelelo ka gore Mothomoso a rata goba a sa rate o be a ikhwetša a le ka gare ga polelo ya Seburu goba Seisemane.

2.3 Kadimo ya polelo

Kadimo ya polelo ke mokgwa wo o šomišwago ke dipolelo tša go fapana ge di nyaka goba di hloka tšhomišo ya mantšu a mangwe dipolelong tša tšona. Kadimo e kgatha karolo ye bohlokwa kudu go kgolo ya polelo ka gore polelo e gola letšatši ka letšatši mo e lego gore go fihla mo e lego gore go ba le tlhokego ya mareo a dilo tše dingwe. Re kwa Fromkin le Rodman(1998:459) ba re; “Borrowing words from other language is another important source of new words”.

Kadimo ye e hlaga ge dipolelo di kopana. Polelo ya Sesotho sa Lebao le yona e ile ya kopana le polelo ya Seisemane le Seburu le tše dingwe tša Seafrika. Ge ba tšwela pele go bolela ka kadimo ye, Fromkin le Rodman(1998:459) ba re:

Borrowing occurs when one language adds to its lexicon a word or morpheme from another language often altering its pronunciation to fit the phonological rules of the borrowing language.

Ditsebi tša polelo tša go fapafapana ge di lebeletše kadimo ya polelo di e bona ka mahlo a go fapana. Tše dingwe tša ditsebi tša polelo di bona kadimo ya polelo bjalo ka mantšu ao a adingwago a se sabušetšwa morago. Ba bangwe ba e bona bjalo ka mantšu ao a tšewago ka maikemišetšo a go tla go a bušetšwa morago ka le lengwe la matšatši. Bangwadi ba go swana le Fromkin le Rodman (1998)le Hockett(1958) ba e bitša ‘*borrowing*’, mola Makena (1985) yena a bolela ka ‘*adoption*’.

Selo se sengwe lese sengwe gore re tle re se kwešiše gabotse gore se šupa eng ke ge se ka ba le leina la go se swanela, ka gore ke leina leo le re hlalosešago gore selo se itšego se šupa eng. Lentšu le kadimo ya polelo le na le ditlhalošo tše mmalwa. Ke ka fao

go šetšego go boletšwe gore bangwadi ba go fapana ba šomiša mareo a go fapana go šupa mokgwa wo wa go kgopela mantšu a dipolelo di šele. Maina a gona ke a a latelago:

2.3.1 Borrowing/Loan words

Ka tshwanelo ge o adima selo, o dira bjalo ka maikemišetšo a go tla go se bušetša morago. Go adima ga se go tšea selo sa ruri. Ge motho a ka tla go wena are o kgopela gore o mo adime tšhelete, le wena monagano wa gago o go botša gore tšhelete yeo e tlo boa. Motho yoo le ge o mo fa yona, o na o tseba gore o tlo re go ba le yona a e bušetša morago. Yo a adimago tšhelete o e adima a tseba gore o tlo ba le yona neng gore a kgone go e bušetša.

Motho a ka se re a tseba gore tšhelete yeo a ka se tsoge a bile le yona a re ge a e nyaka a re o a e adima, eupša motho yo o tlo e kgopela ka go tseba gore ge a ka re o a e adima, gona yo a e adimago go yena o tlo e letela, a nyaka gore e boe go yena. Le dipanka di adima batho mašeleng ba tseba gabotse gore a tlo boa, ka gore batho ba ge ba fihla ka dipankeng ba re bona batlile go adima tšhelete. Re kwa go thwe go adima ke:

An arrangement in which a lender gives money or property to a borrower, and the borrower agrees to return the property or repay the money, usually along with interest at some future point in time <http://www.investorwords.com/>.

Se se boletšwego ka mo godimo se re netefaletša gore ka nnete ge o adima o swanetše o bušetše morago mafelelong. Re kwa *The New Method English Dictionary* (1981:30) e re go adima ke “*to obtain the use of a thing on the understanding that it will be given back*”.

Le ge tšohle tše di boletšwe, ge re etla go kadimo ya polelo, re bona e tloga e fapana le ka tsela yeo kadimo e tlhalošwago ka gona. Ge go adingwa mantšu ga go swane le ge go adingwa tšhelete goba thoto. Go bolelwa se ka lebaka la dikgopolo tša go fapafapana tšeo di tšweletšwago ke bangwadi le banyakišiši ba go fapafapana.

Kadimo e ka šupa go tšea selo ka maikemišetšo a go tla go se bušetša morago. Ge re lebeletše polelo ye ya Sesotho sa Leboa, motho okgona go bona gore mo mantšu a tšeešwe ruri, gomme a ka no se sa bušetšwa morago. Go tlaleletša se, re kwaHockett (1958:402) a re:

That which is 'borrowed' does not have to be paid back, the donor makes no sacrifice and does not have to be asked for permission.

Fromkin le Rodman (1998:459) le bona ge ba tlaleletša tšeo di boletšwego ba re:

The borrowed word, remains in the source language so there is no need for it to be returned.

Ka gare ga polelo ya rena re kgona go bona ka nnete gore go na le mantšu ao a se a kago a bušetšwa morago. Le gona e tloga e le nnete gore polelo yeo e adimago ga e ke e kgopelwa gore go šomišwe mantšu a yona. Mantšu a no tšewa polelong ye nngwe a tlišwa go ye nngwe ntle le gore go be le therišano le bengmantšu ao. Mohlomongwe ke ka lebaka la gore ge mantšu a adingwa, a fetolwa gore a swanele melao ya polelo ya go adima. Taba ye e boletšwego ka mo godimo e gona, e a phela. Mantšu ao a adimilwego ga se a ka a bušetšwa morago. A gona ka gare ga polelo ya rena. Re sa a šomiša ebile ga go bonagale re na le maikemišetšo a go a bušetša morago. Mohlala re ka o bona go tšhomišo ya mantšu a a latelago:

Maadingwa	Lentšu la polelo e šele	Polelo	Tšhomišo ya leadingwa
Tafola	Tafel	Seburu	Ga se la bušetšwa morago
Roko	Rok	Seburu	Ga se la bušetšwa morago
Sekepe	Skip	Seburu	Ga se la bušetšwa morago
Athikele	Article	Seisemane	Ga se la bušetšwa morago
Khiye	Key	Seisemane	Ga se la bušetšwa morago
Thelebišene	Television	Seisemane	Ga se la bušetšwa morago
Ketlele	Kettle	Seisemane	Ga se la bušetšwa morago

Maadingwa ao a lego ka mo godimo a gona ka gare ga polelo ya rena a sa šomišwa. Se se tlatša seo se bolelwago ke Fromkin & Rodman le Hockettge ba re maadingwa ga a bušetšwe morago. Mantšu a go swana le lentšu le ‘thelebišene’ le ‘tafola’ ke ona ao a re netefaletšago gore ka nnete lentšu le ka no se bušetšwe morago.

Polelo ya Sesotho sa Leboa e na le lentšu le le ka šomišwago legatong la ‘watšhe’. Lona ke sešupanako. Go ba gona ga lentšu le ga se gwa gapeletša polelo ya Sesotho sa Leboa gore e bušetše lentšu le ‘watšhe’ morago. Re kwa le Calteaux (1996: 20) a re:

The loaned items are rarely returned to the donor language questioning the validity of referring to such items as “borrowings” or “loan words.”

Leleme la go fa goba la go adima ga le ke le gopolwa ge lentšu le šetše le tšerwe, mohlomongwe ke ka lebaka la gore leadingwa le, le be le sa tšewa le phela, ka gore le tlabe le šetše le tšeere melao ya mopeleto le mongwalo tša polelo yeo e adimago.

Le ge tše ka moka di boletšwe, re na le maadingwa ao e lego gore a bušeditšwe morago, le ge go se na bonnete bja gore a bušeditšwe bjang, eupša nnete ke gore maadingwa a ka gare ga polelo ya rena, ga re sa a šomiša. Se se bonala kudu go polelo ya go ngwalwa. Ke gona mo go bonalago gore mantšu ao a bego a šomišwa pele, gabjale ga a sa šomišwa.

Go se sa šomiša mantšu a go tlile ge polelo yarena le yona e thoma go ba le mantšu a yona ao a ka emago legatong la maadingwa. Mehlala ya gona ke ye e latelago:

Leadingwa	Lentšu la polelo e šele	Polelo	Lentšu leo re nago le lona	Tšhomišo ya leadingwa
Tronko	Tronk	Seburu	Kgolego	Le bušeditšwe morago
Flaematšhene	Fly-machine	Seisemane	Sefofane	Le bušeditšwe morago

2.3.2 Adoption

'Adoption' ke tiro yeo e dirwago gantši ke Bathobašweu. Ke tiro yeo e lego gore motho o tšea ngwana yo e sego wa gagwe wa madi, gomme a latela melao ye itšego gore mafelelong ngwana yoo a feleletše e le wa gagwe. Lereo le la 'adoption' lea tsebega, kudu ke batho ba go hloka masea goba bao ba nyakago go ba hlakodiša.

Motho o kgona go tšea ngwana yo e sego wa gagwe, eupša a itlame ka go ikana gore o tlo mo hlokomela. Motho yo o bolela le gore o tla mo swara bjalo ka ngwana wa gagwe wa madi le gore o tla dira tšohle tšeo ba di dirago. Motho yo gape ge a šetše a filwe ngwana yo, o tlo mo godiša ka tsela yeo a phelago ka yona, ka tsela yeo yena a e tsebago.

Le mo polelong le gona lereo le go thwego ke 'adoption'. Le a šomišwa moo e lego gore mantšu a gona a bitšwa 'adoptives'. Lona le šomišwa ge polelo ye itšego e kgopela goba go tšea mantšu a dipolelo tše dingwe ya a dira a yona. Se se ra gore polelo yeo e kgopetšego e ba le taolo go mantšu ao, gomme e ka dira se e se ratago ka ona.

Ge a bolela ka lereo le, Mafela (1996:165) o re:

Adoption is brought about by the contact between people who speak different languages. One language tends to adopt words from another.

Se se boletšwego se re bontšha gore 'adoption' ye e tla ka lebaka le itšego, mo e lego gore polelo ye ngwe e tšea mantšu a polelo ye nngwe. 'Adoption' ye e bonwa ka ditsela tše itšego ke bangwadi ba go fapafapana. Ge a hlaloša 'adoption', Ntshangase (1993:87) o re ke:

The introduction of single words or short frozen phrases from one variety into the other. The items in question are incorporated into the grammatical system of the borrowing language. They are treated as part of its lexicon, take its

morphological characteristics and enter into its syntactic structure.

Mantšu a dipolelodišele a tšea sebopego sa polelo ya go adima, a šala morago melao ya polelo ya go adima, polelo ya go adima e a dira a yona.

2.3.3 Foreign Acquisition

Ge go thwe selo se '*foreign*' go ra gore selo seo se šele, ga se sa batho bao ba boelago ka sona, ebile ga se sa tlwaelega go bona. Ge e le '*acquisition*' yona e ra go tšea selo ya ba sa gago. Lereo le le lona ke le lengwe la mareo ao a šomišwago go šupa kadimo ya polelo ye go boelwago ka yona. Lona le šupa tšeo ya mantšu a šele. Le hlaloša gore go tšewa mantšu a dipolelo tše dingwe, gomme a fetolwa, a dirwa gore a swanele polelo yeo e adimago. Sa go makatša ka lereo le ke gore mantšu a a no tšwela pele le go bitšwa a polelo e šele le ge e le gore ga se a tšewa a phela. Mantšu ge a adingwa ga a tšewe a phela. Re kwa Robins(1964:354) a re:

Some of the foreign words so used by individual speakers pass into general currency in the language being altered in pronunciation in the process in the direction of the sounds and phonological patterns of the language acquiring them.

Medumo yeo e sego gona ka gare ga polelo ya go adima, e a fetolwa, gwa šomišwa ya maleba. Polelo ya Seisemane le sona Seburu, bjalo ka dipolelo tšeo Sesotho sa Leboa gantši se adimago mantšu go tšona, di na le medumo ye mmalwa yeo e lego gore medumo yeo ga e gona go polelo ya Sesotho sa Leboa. Go a swanela gore pele lentšu le ka tšewa, le fetolwe gore medumo yeo e seke ya tla ya hlapelela polelo yeo e adimago.

Re na le mantšu a go swana le khomphuthara. Lentšu le le tšerwe go lentšu la Seisemane, e lego '*computer*'. Lentšu le '*computer*' le bopilwe ka medumo ye e lego gore ye mengwe ka polelong ya Sesotho sa Leboa ga e gona, eupša e kgona go emelwa ke medumo ya maleba ya polelo ye. Ke mantšu a mantši ao e lego gore go ba

le medumo e šele yeo e fetolelwago go ya go polelo ya Sesotho sa Leboa. Mehlala ke ye e latelago:

Lentšu le šele	Leadingwa	Modumo o šele	Modumo wa Polelo ya Sesotho sa Leboa	Tihalošo
Television	Thelebišene	/v/	/b/	Modumo wa /v/ o fetoletšwe go modumo wa /b/
Colgate	Kholekeiti	/c/	/kh/	Modumo wa /c/ o fetoletšwe go modumo wa /kh/
Volume	Bolumo	/v/	/b/	Modumo wa /v/ o fetoletšwe go modumo wa /b/

2.4 Mabaka a kadimo

Ga se ra re re tsoga ra hwetša polelo ya Sesotho sa Leboa e le ka tsela ye e lego ka gona. Re šetše re kwele gore polelo ye e ile ya kopana le dipolelo tše dingwe kudu Seisemane le Seburu. Kopano ye ya tšona ke yona e re tletšego le maadingwa ao a lego gona ka gare ga polelo ya rena.

Selo se sengwe le se sengwe ge se diragala go tla ba go na le seo se se hlohleletšago gore se diragale. Le ka kadimo ye go bjalo ka gore polelo ye ga se ya dio thoma ya re e nyaka go adima mantšu. Go na le tšeo di e gapeleditšego gore e be e fihle mo e lego gore e a adima.

Kadimo e ba gona polelong gomme, go hlalošwa gore e tla ka mekgwa ye mebedi. Lebaka la mathomo ke leo le bitšwago 'The need filling Motive' mola la bobedi e le 'The Prestige Motive'. Makena (1985:2) o hlatsela se ge a re:

This prestige and need filling are the two basic motives for the acquisition of new words and expressions.

2.4.1 Kadimo ka lebaka la tlhokego(The need filling motive)

Motho ge a kgopela selo o tla be a se na sona goba a nyaka go tlaleletša seo a šetšego a na le sona. Motho o adima seo a se hlokago gore a be le sona, o a adima go tlaleletša seo a šetšego a na le sona gore a be le selo sa go felelela.

Le polelo e ka adima ka lebaka la tlhokego ya mantšu mo go yona. Go na le dilo tše itšego tšeo di hlolago tlhokego .Polelo ka nnete ga se ya ema felo go tee, e gola ka tsela yeo e makatšago.

Se se hlolwa ke gore le bophelo ga se bja ema gotee, letšatši ka letšatši re itemogela dilo tše mpsha maphelong a rena. Bjale ka ge selo se sengwe le se sengwe se tsebega go ya ka leina leo se bitšwago ka lona, go bohlokwa gore polelo ye nngwe le ye nngwe le yona e be le mareo a dilo tšeo.

Selo se itšego se ka tsebagatšwa ka leleme la polelo ye e itšego, gomme gwa swanela gore se fetišetšwe go maleme a mangwe. Ge selo se sempsha se tšwelela, gomme se šetše se na le leina polelong yeo se tšwago go yona, eupša se se gona ka polelong ya go adima goba se sa tsebje ke moadimi, go thoma go ba le tlhokego ya gore selo seo se be le leinagoba lereo. Go adima ka lebaka la tlhokego go bohlokwa kudu ka gore go thuša polelo yeo e adimago gore le yona e kgone go ba le mareo a ditšweletšwa tše tše mpsha.

Dipolelo di adima mantšu a dipolelo tše dingwe gore di thibe dikgoba tšeo di lego gona polelong ya tšona tšeo di hlolwago ke didirišwa tše mpsha tša theknolotši. Maleme ka moka a fihla mo e lego gore a bona tlhokego ya gore a adime mantšu. Ga se gantši polelo e ka ikema ya re yona ga e kgopele goba go adima mantšu.

Seisemane se re se bonago bjalo ka polelo ye maatla le sona se ka se re sona se ikeme ka bosona. Fromkin le Rodman (1998:460) le bona ba hlatsela se ge ba re:

Some languages are heavy borrowers. English has borrowed extensively. Of the 20000 or so words in common use, about three-fifths are borrowed.

Taba ye e laetša gore tlhokego ya mantšu e ka se tšhabelwe felo ka gore re kgona go bona gore le maleme ao go thwego ke a maatla le ona a tletše ka maadingwa. Lestrade mo goMadiba(1994:88) ge a bolela ka ditaba tše re kwa le yena a re:

The indigenous forms of speech, rich as they are in vocabulary, flexible as they may be in the expression of ideas, admitting as many shades of accuracy and delicate nuances of meaning, could not in their unaltered state, serve as an instrument of expression when it came to designating all the new things, all the new ideas, all the new content of the white man's civilization. Progressively as the Bantu came into contact with this civilization, there arose the need for new words to name the new things, new forms of expression, to convey new ideas, a new speech habit, as it were, to meet the needs of the new environment in which they found themselves.

Ga go be bonolo go pharologantšha gore maadingwa ao a tlelago ka lebaka la tlhokego ke afe, eupša ka nako ye nngwe a fela a bonala kudu go dilo tše go lego molaleng gore ke ditšweletšwa tša dipolelo tše dingwe. Sesotho sa Leboa le sona se na le mantšu ao a adimilwego ka lebaka la tlhokego. Mehlala ya ona ke ye e latelago:

- Fene

Fene ke lentšu leo le tšwago go lentšu la Seisemane, e lego *fan*. Sona ke sediršwa seo se ntšhago moya wa go tonya go timola go fiša go go tla bago go le gona. Pele ga ge *fan* e tla ba gona, batho ba be ba dira moya ka go šomiša makala a mehlare. Ba be ba šomiša le diatla. Tše ba be ba di dira e le ge ba leka go tloša phišo. Pele batho ba be ba bolawa ke phišo, ba tshepile go dula ka fase ga mehlare go tloša yona phišo. Ke

moo re bonego fene e tšweletšwa. Le rena re ile ra adima lentšu le fene ka ge re be le rena re thomile go e šomiša..

- Pene

Magagešo nakong ya pele ba be ba sa tsebe selo ka go ngwala. Selo sa go ngwala le sona se be se sego mo go bona go fihla ge Bakoloniale ba fihla ba thoma go nyaka go ba diriša tšeo di bego di nyakwa ke bona. Sekoloniale ke sona seo se tlilego le šedirišwa se pene. Ke mo le rena re ilego ra adima lentšu le gore re le šomiše.

- Toropo

Nakong ya pele mafelo a be a swana. Go be go se na phapano magareng ga mafelo ao a itšego. Magagešo a be a dio itulela ka gare ga mešašana ya bona ntle ga mathata, ba sa tsebe gore mafelo a ka fapantšhwa go ya ka tebelelo ya ona. Tlhabologo e ile ge e etla, metse ya se sa swana, mafelo a fapana, gwa ba le mafelo ao a nago le meago ya go fapana le ya mefelong a mangwe. Ke moo go tšweleletšego lentšu le toropo. Lona le tšwa go lentšu la polelo ya seburu e lego *dorp*.

2.4.2 Kadimo ka lebaka la kgahlego goba maemo(*The prestige motive*)

Ka nako ye nngwe motho o kgona go adima goba go kgopela selo e se gore o a se hloka, eupša ka lebaka la gore a bone seo a se kgopelago se le kaone go seo a nago le sona. Kadimo ya mohuta wo e tšwelela go se na tlhokego ya gore go be le kadimo ka gore lentšu le Ba le le gona ka polelong ya go adima, eupša gwa bonwa gore go kaone ge le šomišwa bjalo ka leadingwa. Go molaleng gore kadimo ye ga e hlokagale ka gore selo seo se tla ba se šetše se na le leina.

Ka nako ye nngwe polelo e ka ba le mantšu ao a šupago dilo tše dingwe ao go sego bonolo go a šomiša, goba ao go sa swanelego gore a bitšwe ka tsela yeo. Mantšu a adingwa ka nako ye nngwe ka lebaka la maemo a polelo yeo e adimago. Re kwa Calteaux (1994:35) a re:

The prestige of a language is usually determined by factors outside the realm of language, for example social and political factors play a role.

Polelo ya Seisemane ke polelo ye maatla, yeo e filwego maemo lefaseng ka bophara. Batho ka bontši ba no nyaka go ikamantšha le dilo tšeo e lego tša Seisemane. Le Seburu le sona e be e le polelo ye maatla yeo baboledi ba yona ba bego ba buša naga ye ya Afrika-Borwa. Tše ka moka di hlowa ke kamano ya bao ba adimago le dipolelo tše gape le sepolitiki le sona se tšea karolo bjalo ka ge go šetše go laeditšwe. Calteaux (1994:36) o re:

The social dominance and higher status of English and Afrikaans in South Africa, are strong motivating factors for the adoption of words from these languages into the African languages. Due to the prestige of these languages, words which are not always "needed" in the African languages, are nevertheless adopted in an attempt to identify with the higher status which these languages embody.

Polelo ya Sesotho sa Leboa le yona e na le mantšu a mohuta wo. Mantšu re nale ona ka mo polelong ya rena. Ke mantšu ao e lego gore re a šomiša e se ka lebaka la gore re a hloka mo polelong ya rena. Re a šomiša ka lebaka la gore re bona mantšu ao a le kaone go mantšu ao re nago le ona. Go na le mantšu a mantši ka mo gare ga polelo ye ao re a šomišago. Mehlala ya mantšu ao ke ye e latelago:

- Mara

Lentšu le mara le tšwa go lentšu la Seburu, e lego *maar*. Magagešo ka bontši bja bona ge ba bolela ba lokela lentšu le mara. Leadingwa le le a šomišwa le ge re na le lentšu leo re ka le šomišago. Mantšu ao a ka šomišwago ntle le go šomiša mara ke eupša le efela. O tla kwa motho a bolela a re: “Selemo sa mo se fiša kudu, mara marega le ona a tonya kudu” mola a ka re “Selemo sa mo se fiša kudu, eupša marega le ona a tonya kudu”. Tšhomišo ya mara ga e sale semaka ge o ka kwa motho a e šomiša, e šetše e le setlwaedi.

- Radio

Lentšu le *radio* ke lentšu leo ka polelo ya Sesotho sa Leboa re felago re le šomiša gantši. Re le šomiša ebile re tseba gabotse gore go na le lentšu la maleba leo le ka šomišwago. *Radio* ke lentšu la Seisemane. Lentšu la polelo yarena le re ka le šomišago ke seyalemoya goba lentšu leo le sothofaditšwego, e lego waelese.

- Lobola

Lentšu le *loboloke* lentšu la isiZulu. Lentšu le, dipolelo tše dintši tša go fapanafapana di le adimile. Lebaka e ka ba ka gore le kwagala e le lentšu le maatla leo mang le mang a ka ratago go le šomiša. Ka polelo ya Sesotho sa Leboa *lobolake* magadi. Lentšu le re na le lona. Le ge go le bjalo, re šomiša *lobola* ka mehla ebile ga re sa kwa le gore ga se lentšu la polelo ya rena, gannyane gannyane re tlogela go šomiša magadi.

2.5 Thumo

Kgaolong ye kadimo e hlalošitšwe ka go otloga gore ke eng. Re kwele le gore bangwadi ba go fapafapana ba bitša kadimo ye ka maina a go fapafapana. Lebaka ke gore ba bangwe ba bolela gore mantšu a ga a bušetšwe morago, gomme ke ka lebaka la eng a swanetše go bitšwa maadingwa mola bangwe ba re mantšu a a bušetšwa, go laeditšwe maina a go fapafapana. Se sengwe seo se laeditšwego ke histori ya maleme a Afrika-Borwa kudu go lebeletšwe Seburu le Seisemane ka ge e le tšona tšeo polelo ye ya Sesotho sa Leboa e adimilego mantšu go tšwa go tšona. Mabaka ao a tlišago kadimo ye a laeditšwe moo go bontšhitšwego gore kadimo e ka tla ka lebaka la tlhokego goba ka lebaka la kgahlego.

KGAOLO YA BORARO

TSHOTHOFATŠO YA MAADINGWA: MELAWANA LE DIKGATO TŠEO DI LATELWAGO

3.1 Matseno

Gore polelo e šale e re e na le maadingwa, go tla be go bile le dikgatotšemmalwatšeo di šetšwegomorago gore e be mo e legogona. Gore mantšu a go thwego ke maadingwa a šale a e ba gona ka gare ga polelogo ba go šomilwe ka maatla. Go bolelwa se ka gore mantšu ao ga a tšewe a phela go tšwa dipolelongdišele, a fetlekwa go lebeletšwe dinyakwa tša poleloya go adima.

Maadingwa ge a eba gona ka gare gapolelo go latelwa mekgwa le melawana ya polelo yeo e adimago, lentšu le a fetlekwa gwa lebelelwa gore le ka ngwalwa bjang. Se sedirwa e le ge go lebeletšwe gore lentšu leo le šale le swana le mantšu a polelo yeo e adimago.

Polelo ya Sesotho sa Leboa ke polelo yeo e šomišwago ke batho ba go fapafapana go mabaka ao a itšego. Bangwe ba e šomiša go bolela fela, mola bangwe ba ithuta yona ka dikolong. Ba bangwe ba e šomiša ge ba le mešomong. Go tše ka moka kudu go bao ba e ngwalago go bohlokwa kudu gore go latelwe polelo ya go swana.

Ka dikolong bana ba swanetše ba ithute go ngwala polelo ye, kudukudu maadingwa ka tsela ya maleba, tsela yeo e lego gore e a e godiša. Ba go e ngwala go swana le bafetoledi le bona ba swanetše ba dire seo ka mokgwa wa maleba. Kadimo ke ye nngwe yeo bafetoledi ba e šomiša ge ba lebagane le sengwalwa seo e lego gore se na le mantšu ao a sebegogona ka polelong yeo go fetolelwago go yona.

Se ge se direga mofetoledi o tla ba a lebagane le seo gothwego ke *zero equivalence*. Se se ra gore lentšu leo ga le na lentšu le le ka emago sebakeng sa lona ka polelong yeo go fetolelwago go yona. Ge bahlaloša *equivalent* Prinsloo le de Schryver (2002:162) ba re ke “*a word or phrase in one language which corresponds in meaning to a word or phrase in another language*”.

Bafetoledi ba ge ba lebagana le se ba ka šomiša kadimo go hlama mantšu a mafsa. Motho o swanetše a kwešiše gore ge a tšea lentšu la Seburu goba la Seisemane, gomme a hlama la polelo ya Sesotho sa Leboa o dira bjang.

Polelo ya Sesotho sa Leboa e na le melawana yeo e e šalago morago. Mokgwa wo wa go netefatša mongwalo le mopeleto wa polelo ke wo o dirwago ge go dirwa seo ba rego ke peakanyo ya polelo (*language planning*). Peakanyo ya polelo e na le mafapha ao a fapanego, gomme go na le la maleba la go swanela se re bolelago ka sona mo. Lona ke lefapha la peakanyo ya khophase (*corpus planning*). Ge go bolelwa ka peakanyao ya khophase go bolelwa ka se:

Corpus planning refers to the prescriptive intervention in the forms of a language. This may be achieved by creating new words or expression, modifying old ones or selecting among alternative forms. Corpus planning aims to develop the resources of a language so that it becomes an appropriate medium of communication. (<http://.wikipedia.org/wiki/language->).

Peakanyo ya khophase e bohlokwa kudu go bao ba lekago go godiša polelo. Se se hlatselwa ke Antia (2000:15) ge a re:

The development of language also depends by and large on the planning of its corpus. Even if the policy can elevate the status of language, corpus development of a language is a major step that will bring practical experience in the implementation process.

Go bohlokwa gore dipuku le dipukuntšu ge di ngwadilwe e be gore di ngwadilwe ka polelo ya maleba. Maadingwa a swanetše go swanela melao ya mongwalo le mopeleto ya polelo yeo e adimago. Gape ge go bolelwa ka peakanyo ya khophase go thwe:

Corpus planning is often related to the standardisation of a language, involving the preparation of a normative

orthography, grammar, dictionary for the guidance of writers and speakers in a speech community. Spelling reforms and the introduction of new writing system also belongs to corpus (<http://.wikipedia.org/wiki/language->).

Go swanetše go be le tsela ye tee yeo e latelwago ya go ngwala. Go bolelwa se ka gore ka gare ga dingwalwa tša go fapafapana leadingwa le tee le kgona go ngwalwa ka mopeleto wa go fapafapana.

3.2 Tshothofatšo

Gore re šale re eba le maadingwa ke ka lebaka la tshothofatšo. Lentšu la polelo e šele le a tšewa gomme la sothofatšwa. Ke ka lebaka leo re fetšago re na le leadingwa.

Tshothofatšo ke mokgwa wa go tšea selosešele wa se dira gore e be sa Sesotho. Maadingwa a sothofatšwa a šala eke ke mantšu a polelo yeo e adimago. Mokgwa wo wa go sothofatša mantšu o bohlokwa ka gore ke wona o tlaleletšago mantšu mo polelong ye mo go nago le tlokego. Mehlala ya maadingwa a a latelago ke yona yeo e sothofaditšwego:

Lentšu le šele	Leadingwa
Kettle	Ketlele
Parliament	Palamente
Bakery	Peikara
Rok	Roko
Skool	Sekolo
Brood	Borotho
Glass	Galase
Watch	Watšhe
Pen	Pene
Sussie	Sesi
Broek	Borokgo
Skirt	Sekhethe

Computer	Khomphuthara
Province	Profense
Cabbage	Khabetšhe

Mantšu a a ka godimo a laetša go sothofatšwa ka gore ke mo re a bona gore a tloga a bitšega Sesotho. Go a bonala gore ditlhaka tšeo e sego tša polelo ya Sesotho sa Leboa di fetotšwe, gomme gwa šomišwa tša kgauswi le tšona ka kwagatšo. Le ditumanoši tša maleba di šomišitšwe e le ge go latelwa melao ya polelo ya Sesotho sa Leboa.

3.3 Melawana ya mopeleto le mongwalo ya Sesotho sa Leboa

Ge go sothofatšwa go dirwa bjalo go lebeletšwe medumo yeo e akaretšago ditumanoši le dimammogo, gwa lebeletšwa popontšu yeo e akaretšago dinoko le mafelelo a lentšu, gape gwa lebeletšwa le diphetogomedumo, kudu go šeditšwe thatafatšo.

3.3.1 Medumo

Medumo e kgatha tema ye bohlokwa go maadingwa. Ke yona yeo e re direlago gore re kgone go kwa gore lentšu le ka bitšega bjang e le ge le latela medumo yeo e lego gona ka gare ga polelo ya go amogela. Ge a hlaloša ka ga medumo ye, Yule (1999:54) o re *“Phonology is essentially the description of the system and patterns of speech sounds in a language.”*

Ge go adingwa go latelwa dikgato tše itšego mo polelong, go latelwa melao ya mongwalo le mopeleto. Sesotho sa Leboa se na le melao ye. Yona melao ye ke yona yeo e swanetšego go tsebja ke bašomiši ba polelo gore ba kgone go tseba mopeleto wa nnete wa maadingwa. Bana ba dikolo ba tla kgona go ngwala mopeleto wo o swanetšego. Le bafetoledi ba tla dira bjalo. Ge e le Robins (1989:356) yena o re:

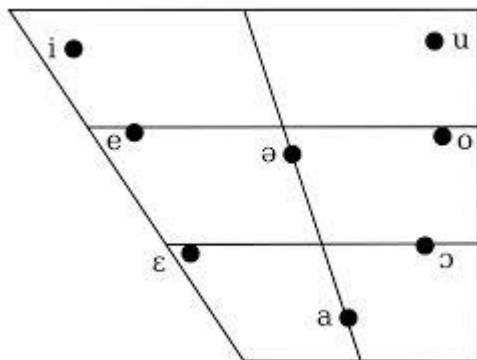
Normally loan words are assimilated to the phonetic sound classes and the phonological patterns of the borrowing language, the original consonants and vowels as close to them as are available, thereafter. Synchronically as opposed

to historically, they are no longer recognized by their forms as loans.

Se se boletšwego se re laetša gore ge mantšu a adimilwe a swanetše gore mafelelong a šale e se sa le bjalo ka mantšu a šele. Ke gore, medumo ya polelo yeo e adimago yeo e sego gona go polelo yeo e adingwago e swanetše e tlošwe. E tlošwa ka mokgwa wa go kwešiša medumo ya polelo ya Sesotho sa Leboa.

3.3.1.1 Ditumanoši

Sesotho sa Leboa se na le ka mokgwa wo se šomišago ditumanoši ka gona. Mokgwa wo ke wona o latelwago mo maadingweng. Polelo ya Sesotho sa Leboa e na le ditumanoši tše šupa. Tšona ke tše di latelago:

Tumanoši-mohlala wa lentšu

i[i]- itia

e[e]- mesela

ê[ɛ]-rekela

a[a]-apara

u[u]-uta

o[o]-moloko

ô[ɔ]-roba

Gape go na le seo go thwego ke thotošatumanoši. Se se tlaleletša ditumanoši tše go ya go tše lesometee. Tšeo di rotogilego ke tše di latelago:

Tumanoši- mohlala wa lentšu

[e]-kwešiša e sego kwišiša ka gore /e/ e rotošitšwe, gomme o kwagatšwa bjalo ka /i/

[ɛ] - eme

[o]-modu e sego mudu le ge /o/ e kwagala bjalo ka /u/

[ɔ] - phoofolong

Ditumanoši tše ge di ngwalwa, di ngwalwa ka mokgwa wa tlwaelo mo e lego gore ka nako ye nngwe motho a ka fela a gakanega gore go šomišitšwe tumanoši efe. Bothata bjo bja go gakantšhwa ke ditumanoši tše bo tlišwa ke gore leswao la segalo ga le ngwalwe, le šomišwa kudu ka gare ga dipukuntšu moo le bontšhago gore lentšu le bitšwa bjang. Se se gatelelwa ke *Northern Sotho Terminology and Orthography* (1988:5):

The circumflex (^) on the vowels ê, and ô, should be used only in scientific works such as grammar and dictionaries, which as books of reference, must reflect the pronunciation accurately. In non-scientific works however, such as readers, novels etc., the diacritic sign should be used only where there is likely to be confusion of different words having identical spelling, or otherwise in the interests of clarity.

Mehlala ya tšhomišo ya ditumanoši maadingweng:

➤ **/a/**

Tumanoši ye /a/ ge go lebeletšwe kadimo go tšwa polelong ya Seburu e ka emelwa ke ditumanoši tše:

aa>kapa <kaap

a>apola<appel

Mehlala go tšwa polelong ya Seisemane:

u>raseke<rusk

a > phaka < park

➤ /ê/

Tumanoši ye /ê/ ge go lebeletšwe kadimo go tšwa polelong ya Seburu e ka emelwa ke:

i > lekêšê< kis

e > têtêšêlê< deksel

Mehlala go tšwa polelong ya Seisemane:

a > peke <bag

i>sekhele<circle

➤ /i/

Tumanoši ye /i/ ge go lebeletšwe kadimo go tšwa polelong ya Seburu e ka emelwa ke ditumanoši tše di latelago:

uu>iri<uur

ie>sesi<susie

Mehlala go tšwa polelong ya Seisemane:

ee>phila<peel

ea>thitšhere<teacher

i>pilisi<pill

➤ /u/

Tumanoši ye /u/ ge go lebeletšwe kadimo go tšwa polelong ya Seburu e ka emelwa ke ditumanoši tše di latelago:

oe>buti<boetie

Mehlala go tšwa polelong ya Seisemane:

u > yunibesithi<university

oo>putu<boot

ui>sutu<suit

Se se latelago ke sethalwa sa mantšu ao a adimilwego polelong ya Seburu ao a laetšago tšhomišo ya ditumanoši go tloga polelong ya Seburu go ya polelong ya Sesotho sa Leboa.

Tšhomišo ya ditumanoši polelong ya Seburu	Tšhomišo ya ditumanoši maadingweng	Mehlala ya mantšu a Seburu	Mehlala ya maadingwa a Sesotho sa Leboa
Aa	A	Kaap	Kapa
le	l	Briek	Poriki
Oe	U	Boetie	Buti
Oo	O	Skool	Sekolo
A	A	Appel	Apola
Y	Ei	Prys	Preisi

Go ya ka sethalwa sa ka godimo, re kgona go bona gore ge mantšu a adingwa go polelo ya Seburu go ba le phetogo. Phetogo ye ke ya ditumanoši, ditumanoši tšeo di šomišwago go maadingwa ke tšeo di dirago gore leadingwa le šale le le bjalo ka lentšu la polelo yeo e adimago.

Re ka bona mohlala ka lentšu le *briek*. *Briek* ge e sothofatšwa e šala e le poriki ka gore ditumanoši /ie/ di fetotšwe ya ba /i/. Lebaka ke gore ka Sesotho sa Leboa ga go na tumanoši tše /ie/ eupša go na le tumanoši ya modumo wa go swana le tšona e lego /i/.

Ge go adingwa go tšwa polelong ya Seburu, ditumanoši tše pedi gantši di amelwa ke tumanoši ye tee ka polelong ya Sesotho sa Leboa. Se se bonwa go mantšu a go swana le kaap>kapa mo e lego gore /aa/ e emelwa ke /a/. Le lengwe ke skool>sekolo mo e lego gore /oo/ e emelwa ke /o/.

Se se latelago ke sethalwa sa mantšu ao a adimilwego polelong ya Seisemane ao a laetšago tšhomišo ya ditumanoši go tloga polelong ya Seisemane go ya polelong ya Sesotho sa Leboa.

Tšhomišo ya ditumanoši polelong ya Seisemane	Tšhomišo ya ditumanoši maadingweng	Mehlala ya mantšu a Seisemane	Mehlala ya maadingwa a Sesotho sa Leboa
Ea	I	Teacher	Thitšhere
O	Ou	Coke	Khoukhu
A	E	Bag	Peke
I	Ae	Bicycle	Paesekela
I	E	Circle	Sekhele
A	E	Cake	Khekhe
Oi	O	Oil	Oli
A	Ei	Bakery	Peikara
E	A	Internet	Inthanete
U	U	university	Yunibesithi
Y	I	Penny	Peni

Se sengwe seo se swanetšego go hlokomelwa ka ditumanoši ke gore tumanoši ye tee ya polelo ya go fa e kgona go emelwa ke ditumanoši tše pedi ka polelong ya go adima. Mehlala re e bona go mantšu a go swana le faele ye e tšwago go lentšu le *file* mo e lego gore /i/ e emetšwe ke /ae/. Le lengwe lentšu ke khoukhu ye e tšwago go lentšu le *coke*, /o/ e emetšwe ke /ou/.

Ge go adingwa go tšwa polelong ya Seburu sekatumanoši se /y/ se emelwa ke ditumanoši tše pedi, gomme se se bonwa go lentšu le beine yeo e tšwago go lentšu le *wyn*, /y/ e emetšwe ke /ei/. Lentšu le lengwe ke preisi yeo e tšwago go lentšu le *prys*, mo /y/ e emetšwe ke /ei/.

Ka Seisemane le gona sekatumanoši se /y/ se kgona go emelwa ke ditumanoši tše pedi ka Sesotho sa Leboa. Se re se bona go lentšu le traeklina yeo e tšwago go *dryclean*, /y/ e fetoga /ae/.

3.3.1.2 Ditumammogo

Go no swana le ditumanoši, ditumammogo le tšona ke tšeo di swanetšego di šetšwe kudu ge go adingwa. Lebaka ke gore ditumammogo tše dingwe tšeo di lego ka dipolelong tša go fa ka polelong ya go adima ga di be gona. Medumo ye mengwe ya dipolelo tša go fa e emelwa ke medumo ye itšego ka polelong ya go adima. Medumo yeo ke yeo ka nako ye nngwe e swanago le yona ka kwagatšo, eupša e fapana ka mopeleto. Ka nako ye nngwe modumo wo itšego o a fetoga go ya ka melawana ye itšego ya polelo ya go adima.

Go bohlokwa gore bašomiši ba polelo ba hlokomele tšhomišo ye ya ditumammogo gore motho a se ikhwetše a ngwadile leadingwa, eupša le sa dio bonala gore ke lentšu lefe.

Sethalwa se se latelago se tla laetša ka tsela yeo ditumammogo di fetogago ka gona go tšwa polelong ya go fa (Seburu) go ya go polelo ya go amogela (Sesotho sa Leboa).

Tšhomišo ya tumammogo polelong ya Seburu	Tšhomišo ya tumammogo polelong ya Sesotho sa Leboa	Mehlala ya mantšu a Seburu	Mehlala ya mantšu a Sesotho sa Leboa
D	T	D orp	T oropo
V	F	V adoek	F atuku
L	Ll	L ekker	Ll ekere
W	B	W erk	B ereka
M	Mm	M elk	Mm eleke

Sethalwa se se latelago se tla laetša ka tsela yeo ditumammogo di fetogago ka gona go tšwa polelong ya go fa(Seisemane) go ya go polelo ya go amogela(Sesotho sa Leboa).

Tšhomišo ya tumammogo polelong ya Seisemane	Tšhomišo ya tumammogo polelong ya Sesotho sa Leboa	Mehlala ya mantšu a Seisemane	Mehlala ya mantšu a Sesotho sa Leboa
B	P	Bus	Pese
C	K	Coffee	Kofi
C	Kh	Cabbage	Khabetšhe
C	S	Certificate	Setifikeiti
C	G	Curtain	Garetene
Ch	Kh	Choir	Khwaere
D	T	Document	Tokomane
G	Kg	Gas	Kgase
J	Tš	Jam	Tšamo
M	Mm	Mat	Mmetse
P	Ph	Pie	Phae
Ph	F	Philosophy	Filosofi
T	Th	Toilet	Thoilete
Ch	Tšh	Chocolate	Tšhokolete
V	B	Volume	Bolumo

Mantšu a a ngwadilwego ka godimo le a mangwe ao a ka sothošatšwago a hlohleletšwa ke melao ya mongwalo ya polelo ya go adima gore a be ka tsela ye. Ka Sesotho saLeboa gantši maina ga a ke a thoma ka tumarininithago ye /d/,ao a thomago ka yona ke mantšu ao a welagomagoronga 8 le 10. Ke ka fao re bonago ka nako ye nngwe mantšu ao a thomago ka yona tumammogo ye /d/ ge a ngwalwa e fetolelwa go sethunyi/tumarinini /t/ ka gobane a tla be a wela legorong la 9, la thatafatšo. Se se

bonwa ge go adingwa polelong ya Seburu le ya Seisemane. Se bonwa go mantšu a *dorp*>toropo(Seburu) le *document*>tokomane(Seisemane).

Molawana wa mopeleto le mongwalo wa Sesotho sa Leboa wa 2007 wa 4.4 o bolela ka ditumammogo tša go se tlwaelege mo o rego, “Ditlhaka tše c,g,v,x di dirišwa mongwalong wa segagaborena go emela ye mengwe ye e tšwelelago gagolo mo go maekiši, malahlelwa le mantšu a mangwe ao e lego maadingwa”.

Ditlhaka tše tša go se tlwaelege ga se gantši re di bona di šomišwa mantšung a polelo ya Sesotho sa Leboa, eupša di hwetšwa go mantšu a dipolelo tša go fa go swana le Seburu, Seisemane le tše dingwe. Mantšu ao a nago le ditumammogo tše a fetolwa, gomme gwa šomišwa tša kgauswi le tšona ka kwagatšo. Se se bonwa go mantšu a go ba le tumammogo ye /c/. Ona mantšu a gantši a emelwa ke ditumammogo tša go swana le /k/,/kh/,/s/,/g/ le tše dingwe. Se se bonwa go manšu a:

Cone>khounu(Seisemane)

Circle>sekhele(Seisemane)

Tumammogo ye nngwe ya go se tlwaelege ke tumainolomo /v/. Tumammogo ye e bonwa go mantšu a Seisemane le a Seburu. Go bohlokwa gore ge motho a sothofatša, a be le kwešišo ya gore medumo ya kgauswi le yona ke efe. Mantšu ao a nago le tumammogo ye gantši ge a sothofatšwa a emelwa ke ditumammogo tše /b/ le /f/. Mohlala o bonwa go mantšu a a latelago:

Volume>bolumo(Seisemane)

Vadoek>fatuku(Seburu)

Venster>lefesetere(Seburu)

Se sengwe seo se swanetšego go hlokomelwa ke mantšu a polelo ya go fa ao a thomago ka tumammogo ye /b/. Mantšu a gona ge a sothofatšwa a mantši a thoma go šomiša tumammogo ye /p/. Go bohlokwa gore yo a sothofatšago a se ke a gapeletša /b/ go no šala e le /b/, gantši a dula e fetoga kudu go mantšu a Seisemane. Mantšu a Seburu ona ga se gantši a laetša phetogo ye. Se se tla bonwa mo mantšung a:

Bag>peke(Seisemane)

Banana>panama(Seisemane)

Bus>pese(Seisemane)

Boetie>buti(Seburu)

Ka nako ye nngwe le mafelo a kgona go sothofatšwa. Molao wa mongwalo le mopeleto wa Sesotho sa Leboa wa 2007, 1.4(ii) o re: “Mo leina la lefelo le fetotšwego gore le swane le sebopego sa dipolelo tše di fapanego, go sothofatšwa ga leina leo go dumeletšwe”.

Bafetoledi ge ba fetolela dingwalwa tša bona go polelo ye ya Sesotho sa Leboa, ba gahlana le maina a mafelo. Maina a ke tshwanelo gore a fetolwe, kudu ao a kgonegago. Go a fetolwa mo go dirwa ka go fa šedi mopeleto wa polelo ya go adima. Go na le lefelo le go thwego ke America. Lona ge le sothofatšwa e ba Amerika, tumammogo ye /c/ e emelwa ke /k/ ka polelong ya Sesotho sa Leboa. Le leina le Africa ge le sothofatšwa go no ba bjalo, le šala e le Afrika.

Go sa bolelwa ka yona tšhomišo ye ya ditumammogo, go swanetše go hlokomelwe gore go sa na le ditumammogo tše dingwe tše e lego gore di sa tliša mathata. Mathata a a tšwelela ge lentšu go sa tsebje gore tumammogo ya maleba yeo e le swanetšego ke efe ka gore go tla ba go na le mantšu a go fapafapana a lentšu le tee ao a šomišago tumammogo ya go se swane. Ditumammogo tša go tliša mathata maadingweng tše di swanetšego go hlokomelwa ke tše di latelago:

j/tš

Mantšu a mangwe a go ba le ditumammogo tše tša ka godimo a tliša mathata ka gore ga a ngwalwe go swana. Se re se bona go lentšu la Seisemane e lego *project*. Lentšu le ka Sesotho sa Leboa ge le sothofatšwa le ngwalwa bjalo ka projeke goba protšeke. Ka nako ye nngwe go šomišwa /tš/ mola ka nako ye nngwe go šomišwa /j/.

b\p

Go laeditšwe gore mantšu ao a nago le tumammogo ye /b/ ge a etla ka polelong ya Sesotho sa Leboa ka nako ye nngwe a tšea modumo wa /p/. Mathata a tšwelela ge ka nako ye nngwe /b/ e tlogelwa e le /b/ go lentšu le itšego mola ka nako ye nngwe /b/ e fetolelwa go /p/ go lentšu lona leo. Se se ka bonwa go lentšu la Seburu republik. Ge le ngwalwa le ngwalwa bjalo ka repabliki goba repapliki.

b/f

Medumo ye e šomišwa gantši go mantšu ao a nago le modumo wa /v/ mo e lego gore le ona o tliša mathata ka ge o sa ngwalwe go swana. Lentšu la Seisemane e lego *province* ke lentšu le lengwe leo e lego gore le tliša mathata kudu ge go lebeletšwe tšhomišo ya ditumammogo le tšhomišo ya dinoko, eupša gabjale go tla lebeletšwe tšhomišo ya ditumammogo tše /b/ le /f/ mo go lona. Lentšu le le ngwalwa bjalo ka profense goba probense.

3.4 Popontšu

Ge mantšu a a sothofatšwa go dirwa bjalo go šeditšwe popontšu ya polelo ye e adimago. Popontšu ye e tloga e le bohlokwa kudu ka gore ke yona e dirago gore go adingwe ka tsela ya maleba. Ge ba hlaloša popontšu ye, Fromkin le Rodman(1983:113) ba re:

Morphology is the study of the internal structure of words and of the rules by which words are formed.

Go tšwa go tlhalošo ya ka godimo, re kgona go bona gore melawana ya polelo e swanetše go latelwa ge mantšu a adingwa. Go na le dilo tše bohlokwa tšeo di hlokomelwago ge go adingwa. Mo polelong ya Sesotho sa Leboa go bolelwa ka medumo go šetšwa ditumanoši le ditumammogo. Go dirwa se ka gore tšhomišo ya tšona dipolelong tše dingwe tša go swana le Seburu le Seisemane le tše dingwe ga e swane le tšhomišo ya tšona ka polelong ya Sesotho sa Leboa.

3.4.1 Mafelelo a lentšu

Mantšu a Seisemane le Seburu a mantši ga a felele ka ditumanoši, eupša ge e le a Sesotho sa Leboa ke molao gore lentšu le felele ka tumanoši ka ntle le ge lentšu leo le ka felela ka /ng/. Ke ka fao re bonago maadingwa a feleletšwa ka tumanoši ka mafelelong. Tumanoši ye e šomišwago gantši ke tumanoši ya mafelelo ya lentšu leo go adingwago go lona.

Mohlala:

Rok > Rok-o

Lentšu le *rok* ke lentšu la go tšwa polelong ya Seburu. Mo lentšung le tumanoši ye /o/ e bušeleditšwe gore re be le lentšu le roko.

Suit > sutu

Lentšu le *suite* tšwa polelong ya Seisemane, lona le felela ka tumammogo /t/, eupša ge le etla ka polelong ya Sesotho sa Leboa go a swanela gore le ngwalwe ka mokgwa wa go šomiša le tumanoši ka mafelelong. Ke ka fao re bonago le ngwalwa bjalo ka sutu. Le go lentšu le dorp go bile bjalo a gore leadingwa la gona ke toropo.

Mehlala ye mengwe ke ye e latelago:

Ruler > Rula

Ka nako ye nngwe tumanoši e ngwalwa go ya le gore lentšu la go adima le kwagala bjang. Go lentšu le *ruler*, senoko se /ler/ ke sona seo se laetšago gore tumanoši go ka ngwalwa efe, tumanoši ya lentšu le ke /e/, eupša ge e kwagatšwa e kwala bjalo ka /a/. Ke ka fao lentšu le le swanetšego go ngwalwa bjalo ka rula ka ge le kwagala bjalo. Go bjalo le go lentšu le *rubber* ka gore ge le adingwa le šala le ngwalwa bjalo ka rapa.

Go boletšwe gore mantšu a Sesothosa Leboa a felela ka tumanoši, eupša go na le ao a sa felelego ka tumanoši. Mantšu a ke ao a laetšago lefelo, gomme ona a felela ka –ng. Mantšu a go adingwa le ona go na le ao a laetšago lefelo: Mehlala re ka e bona go mantšu a:

Sekolo: leadingwa le le tšwa go lentšu la Seburu *skool*, ge go dirwa lefelo e ba sekolo-+ -ng, gomme ya ba sekolong.

Toropo: leadingwa le le tšwa go lentšu la Seburu e lego dorp, ge go dirwa lefelo e ba toropo-+-ng, gomme ya ba toropong.

3.4.2 Dinoko

Karolwana ye nngwe ye bohlokwa yeo e swanetšego go hlokomelwa ge go adingwa ke ya tšhomišo ya dinoko. Dipolelo ka go fapafapana ga tšona di šomiša dinoko ka tsela tša go se swane. Polelo ya Sesotho sa Leboa le yona e šomiša dinoko tša yona tšeo e lego gore ka dipolelong tša dingwe ga di gona.

Sesotho sa Leboa se dumela dinoko tše di latelago:

- Tumanoši

Tumanoši ka boyona e kgona go ba senoko. Le go maadingwa go na le ao a thomago ka tumanoši. Tumanoši e ba senoko go mantšu a a latelago, **a**-po-la (apola),**a**-re-ka(areka), o-li(oli).

- Tumammogo le tumanoši

Tumammogo le tumanoši di dira senoko sa lentšu. Mohuta wo wa dinoko ke wona wo o tlwaelegilego ebile mantšu a mantši a ka tsela ye. Se se bonala go mantšu a a latelago, ta-fo-la (tafola), pe-ne (pene),be-re-ka(bereka).

- Tumammogo:tumarinini //

Tumammogo ka boyona le yona e kgona go tšweletša senoko. Tumarinini ye le yona e kgona go ba senok,o eupša go nale melao yeo e latelwago gore e be senoko. Tumammogo ye e ka ba senoko ge fela e latelwa ke tumammogo ye nngwe ya go swana le yona. Se se bonala go mantšu a go swana le **ll**iki<*league* le **lle**kere <*lekker*.

- Tumammogo:ditumanko /n/, /m/

Ditumammogo tše tša ka godimo le tšona di kgona go dira dinoko. Ditumanko tše tše dingwe di a latelana mola tše dingwe di kgona go dira dinoko le ge di sa latelana. Go na le maadingwa ao a swanetšego gore ge a ngwalwa go šetšwe ditumanko tše. Tumanko ye /m/ e dira senoko go maadingwa a go swana le m-me- le-ke(mmeleke)<melk, m-me-tse(mmetse)<mat.Ge e le tumanko ye /n/ yona re e bona e dira senoko go lentšu la go swana le la-n-ka(lanka)<lank.

- Tumammogo : Tumanko /ng/

Mantšu a Sesotho sa Leboa go tsebja a felela ka tumanoši, eupša /ng/ ke senoko se sengwe seo se ka hwetšwago mafelelong a lentšu. Maadingwa a mangwe le ona a na le senoko se. Mohlala re o bona go mantšu a go swana le ko-ro-ng (korong) go tšwa go lentšu *koring*.

Mehuta ya dinoko ye go boletšwego ka yona ka mo godimo ke yona yeo e dumeletšwego polelong ya Sesotho sa Leboa. Ke yona yeo e swanetšego go letelwa ka mehla ge go adingwa.

3.4.3 Bothata bja mopeleto maadingweng

Tšhomišo ya dinoko e tliša mathata ka gore maadingwa a mangwe ga a latele molao wa tšhomišo ya dinoko, a no ngwalwa go ya ka kwagatšo ya ona go sa kgathalege gore melao ya polelo e reng. Go na le kgakanego ye kgolo ya gore mopeleto wa maleba ke ofe ka gore ditsebi tša polelo ye le tšona ga di latele tsela ye tee ya go ngwala. Lentšu le itšego le ka bonwa ka pukung ye nngwe le ngwadilwe ka tsela ye itšego eupša ge motho a eya ka pukung tše dingwe a hwetše mopeleto o sa swane.

Ke maadingwa a mmalwa ao go sa tsebjego gore gabotse a ngwalwa bjang. Lentšu la Seisemane *Province*, le tloga le gakantšha kudu. O ka se tsebe gore ke porobentshe, profense, probentshe,porofense goba ke eng. Ge re tšea molao wa dinoko tša Sesotho sa Leboa re o bea pele, go tloga go bonala gore go ya ka molao wo wa dinoko, mopeleto wo mongwe o fošagetše.

Go tla lebelelwa lentšu le *province* ge le sothofatšwa:

Porofense- la mathomo mo lentšung le go tla lebelelwa gore melao ya polelo ya Sesotho sa Leboa e latetšwe naa.

Ka Sesotho sa Leboa go bolelwa gore mantšu ao a nago le modumo wa –ns ka tlhago ga re na ona, eupša a tšwa medumong ya dipolelo tše dingwe. Mantšu a mohuta woo, a swanetše go peletwa go ya ka fao a kwagatšwago ka gona, go ya ka sebopego sa ona. Se se boletšwego mo se re laetša gore modumo wo –nse mo go porofense o ka fetolwa wa ngwalwa bjalo ka -ntshe ka gore ke ka tsela yeo o kwagatšwago ka gona.

Profense- mo lentšung le go tla lebelelwa modumo wo pr-

Polelo ya Sesotho saLeboa ga e na senoko seo se bopšago ke tumammogo le tumammogo. Tumammogo e swanetše go šalwa ke tumanoši ka mehla ge e se fela go tumanko goba ditumarinini tše, l le r. Se se ra gore go ngwala lentšu le ka go šomiša modumo wo /pro/ ke phošo ka ge o sa sepelelane le molao wa mopeleto le mongwalo wa Sesotho sa Leboa. Se se ra gore ge go be go šalwa molao morago, leadingwa le le be le tla ngwalwa ka tsela ye, porofentshe goba porobentshe. A tla ngwalwa ka tsela ye ka gore /v/ e ka emelwa ke /f/ goba /b/.

Kopantšho ya ditlhaka tše di latelago ke yona yeo e lego gore ka nako ye nngwe e hlola mathata ka gore ditlhaka tše ga di kopantšhwe goswana. Ga go na tsela ye tee ya go di sothofatša. A go lebelelweng mathata a a tlišwago ke mopeleto wa kopantšho ya ditlhaka dingwalweng tše di latelago:

Kopantšho ya ditlhaka	Lentšu le polelo	Pukuntšu ya Pharos	Pukuntšu ya Oxford	Sengwalwa sa CAPS
Br	Brood(Seburu)	Borotho	Borotho	-
Cl	Klimaate(Seburu) Klerk(Seburu) Kliniek(Seburu)	Climate Klereke Tlelereke Kliniki	Klimate - Kliniki	- - -
Kn	Technique(Seisemane) Technology(Seisemane)	Thekniki	Thekniki	Thekniki

		-	Theknolotši	Theknolotši
Kr	Christus(Seburu) Christian(Seisemane)	Kreste Mokriste	Kriste Mokriste	- -
Ks	Fax(Seisemane)	Fekse	-	Fekse
Ktr	Electronic(Seisemane)	-	Elektroniki	Elektroniki
Ns	Science(Seisemane) Province(Seisemane)	Saense Profense	Saense Profense	- -
Pl	Plastic(Seisemane) Planet(Seisemane)	Plastiki Polanete	Plastiki Planete	- -
Pr	Province(Seisemane) Prophet(Seisemane)	Profense Moprofeta Moporofeta	Profense Moporofeta -	- -
St	Statement(Seisemane) Starch(Seisemane) Testament(Seisemane)	Setatements Setatšhe Testament	Setataments Setatšhe Testament	 - -
Tr	Straat(Seburu)	Setarata	Setrata	-

Mantšu a mo sethalweng sa ka godimo ke ona ao a re netefaletšago gore ka nnete maadingwa a Sesotho sa Leboa a na le mathata, gore ka nnete ga go latelwe tsela ye tee ya go adima. Dingwalwa tša semolao le tšona ga di ngwalwe go swana. Go tloga go le bothata ka gore polelo yeo e swanetšego go ngwalwa ke yeo e lekaneditšwego, eupša ge bangwadi ba thoma go fapana, bašomiši ba bangwe ba polelo le bona ba tla gakanega. Lebaka ke gore ba tshepile dilo tša go swana le dipukuntšu gore ke tšona tšeo di tla ba gakollago ge ba gakantšhwa ke mantšu a itšego.

3.5 Thumo

Kgaolo ye e be e leka go laetša bašomiši ba polelo gore go adingwa mantšu bjang, le gore ba bangwe bona ba adimile bjang. Go be go laetšwa gore ge go bolelwa ka

tshothofatšo ya maadingwa, go bolelwa ka eng mo go hlalošitšwego gore tshothofatšo ye ke eng. Go laeditšewe tše dingwe tša melao ya mopeleto le mongwalo tše di dumeletšwego mo polelong ya Sesotho sa Leboa.

Mehlala ya mantšu ao a sothofaditšwego le yona e laeditšwe. Gape mo temaneng ye go bonwe gore go bohlokwa gore motho a kwešiše ditumanoši, ditumammogo le dinoko tše di lego gona ka gare ga polelo ya Sesotho sa Leboa. Dilo tše ke tšona tše di lego bohlokwa ka gare ga polelo, kudu ge re bolela ka maadingwa. Leadingwa le swanetše gore motho a šale ebile a palelwa le ke go tseba gore le tšwa polelong efe, le bonwe bjalo ka lentšu la polelo ya Sesotho sa Leboa. Se sekgonega fela ge lentšu leo le sena medumo ya dipolelo tša go fa, le latetše melao ya mopeleto le mongwalo tša polelo ya Sesotho sa Leboa.

Go laeditšwe gore medumo ya dipolelodišele e emelwa ke medumo efe ya Sesotho sa Leboa. Ye ke yona tsela ya gore bašomiši ba polelo ba kgone go bona maadingwa ao a fošagetšego le gore ba a ngwale ka tsela ya maleba. Mathata ao a tlišwago ke mantšu a go ba le dinoko tše itšego le ona a laeditšwe mo e lego gore le bangwadi goba dingwalo tša semolaotšego di tšweleditšego go ka šomišwa le tšona di sa itemogela mathata kage maadingwa a sa ngwalwe ka tsela ye tee.

KGAOLO YA BONE

TLHALOŠO YA MAADINGWA

4.1 Matseno

Polelo e bopša ke mantšu. Gore re kgone go bolela le go boledišana, ke ka lebaka la mantšu ona a ka gore ke ona ao a dirago gore re kgone go kwešišana le go tseba gore re bolela ka eng. Maadingwa ke mantšu. ge go bolelwa ka lentšu, Lyons(1989:200) o re:

A word may be defined as the union of a particular meaning with a particular complex of sounds capable of a particular grammatical employment.

Se seboletšwego ka mo godimo ka lentšu se laetša gore o ka se bolela ka lentšu, gomme gwa se be le tlhalošo ka gare. Ge a tlaleletša se Baker(1992:9) o re:

A word is a smaller unit which possesses individual meaning.

Lentšu lona le go bolelwago ka lona ke leo e lego gore ge le kopana le a mangwe le bopa mantšu ao e lego gore a dira gore re be le polelo.

Ge go eba le kadimo, dipolelo tše pedi di a kopana. Re ba le seo go thwego ke leleme la go fa(*donor language*) le leleme la go amogela(*host language*). Poleloya Sesothosa Leboa bjalo ka ge re bolela ka yona, ke yona yeo e lego polelo ya go amogela. Lebaka ke gore ke yona yeo e tšeago mantšu a dipolelo tše dingwe. Dipolelo tša go swana le Seisemane, Seburu le tše dingwe tša bodikela tšona di bitšwa dipolelo tša go fa, ka lebaka la gore ke tšona tše di fago polelo ya Sesotho sa Leboa mantšu.

Polelo ya go fa e na le tlhalošo ya yona ya mantšu. Ke gore mantšu ao a itšego ge a šomišwa ka polelong ya go fa a ba le ditlhalošo tše itšego. Mantšu ona a ge a etlaka polelong ya segagešo, ka nako ye nngwe a fela a fetoga ge go lebeletšwe tlhalošo ya ona. Ka nako ye nngwe tlhalošo ya ona mantšu a ga e fetoge, e no šala e swana ka dipolelong ka moka. Ga se ka mehla mo e lego gore tlhalošo e a fetoga.

Go na le maadingwa a mangwe ao e lego gore tlhalošo ya ona ka polelong ya go fa ga ga e swane le tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go amogela. Poleloya go fa e ka šomiša lentšu ka tsela ye itšego mola e le gore le polelo ya go amogela e ka šomiša lentšu lona leo ka mokgwa wa go fapana le wa polelo ya go fa. Taba ye kgolomo yeo e lebeletšwego ke tlhalošo ya lentšu leo.

Baker(1992:22) o re:

Once a word or expression is borrowed into a language, we cannot predict or control its development or the additional meanings it might or might not take on.

Tlhalošo ya lentšu e bohlokwa ka gare ga lentšu ka ge e bile go šetše go laeditšwe gore o ka se kgaogantšhe le ntšu le tlhalošo. Ke yona setlabelo se bohlokwa sa polelo. Riemer(2010:3) o re:

Meaning is also central to the experience of using a language.

Ge a tšwela pele yena Riemer(2010:3) o re:

Without the capacity to express meaning, then language loses one of its essential aspects.

Ge e le Jeffries (1998:87) yena o re:

Meaning of a word can be analysed in terms of a set of semantic features, many of which will form part of the description of other words in the same language.

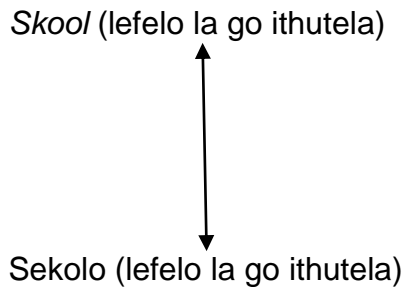
Go bohlokwa kudu gore re kwešiše tlhalošo ya maadingwa. Se setla dira gore re kgone go šomiša mantšu a gona ka mokgwa wa maleba. Kage a mangwe a mantšu a dipolelodišele a fetoga ka tlhalošo ge a adingwa, go bohlokwa kudu gore re kwešiše phetogo yeo. Se setla dira gore re kgone go ba le kwešišo ge motho a bolela, re kwešiša ka pela gore o bolela ka eng. Gape re swanetše re be le tsebo ya maadingwa ao a sa fetoge go ka tlhalošo goba ao a hlalago tlhalošontši polelong ya rena.

4.2 Mehuta ya maadingwa

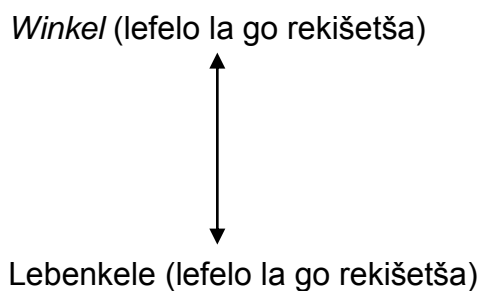
Bjalo ka ge go boletšwe ka tlhalošo ya maadingwa, go bohlokwa gore bjale go kwešišwe mehuta ya maadingwa a. Go na le maadingwa a go se fetoge ka tlhalošo le maadingwa a go fetoga ka tlhalošo. Gape go na le mohuta wo mongwe wa maadingwa e lego maadingwa ao tlhalošo ya ona e tšweletšago tlhalošontši.

4.2.1 Maadingwa ao tlhalošo ya ona e sa fetogego

Maadingwa a go se fetoge ka tlhalošo ke maadingwa ao e lego gore tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go fa e swana le tlhalošo ya leadingwa ka polelong ya go amogela. Mehlala ye e latelago e laetša mantšu ao a sa fetogego ka tlhalošo.

Lentšu le *skool* ke lentšu leo le tšwago polelong ya Suburu. Ka polelong ya Seburu, *skool* ke lefelo la go ithutela. Ka polelong ya Sesotho sa Leboa lentšu le sekolo ga le fetoge ka tlhalošo, le lona le šupa lefelo la boithutelo. Mohlala wo mongwe ke wo o latelago:

Leadingwa le lebenkele le tšwa go lentšu la Seburu, e lego *winkel*. Ka Seburu *winkel* e šupa lefelo leo go rekišetšwago gona. Le ka polelong ya go amogela lebenkele le šupa lefelo leo go rekišetšwago gona. Se se re laetša gore tlhalošo ya lentšu ga se ya fetoga ka gee swana ka polelong ya go fa le ya go amogela.

Mehlala ye mengwe e bonagaditšwe mo sethalweng se se latelago:

Lentšu	Leadingwa	Tihalošo ya lentšu Tihalošo ya leadingwa
Kerk(Seburu)	Kereke	Ke lefelo leo go tumišwago Modimo gona, moo batho ba mo rapelago.
Kers(Seburu)	Kerese	Ke sedirwa sa go ba le thapo ka mo gare seo se laitelwago mabaka a go fapafapana.
Klienik(Seburu)	Kliniki	Lefelo leo balwetši ba yago go lona go hwetša thušo ka tša malwetši a bona.
Kamera(Seburu)	Khamera	Ke sedirišwa sa go fota dinepe.
Ruler(Seisemane)	Rula	Ke sedirišwa sa go šomišwa go thalela goba go lekanetša dilo.
Boek (Seburu)	Puku	Ke setlankana sa go ba le matlakala seo se šomiišwago go ngwalela goba seo se balwago.
Plate(Seisemane)	Poleiti	Ke sebjana seo go jelwago ka gare ga son.a
Phone(Seisemane)	Founu	Sedirišwa sa theknolotši sa go ikgokaganya le batho.
Vadoek(Seburu)	Fatuku	Ke šediriwa sa go hlatswa dibjana le go di phumola goba go di omiša.
Prys(Seburu)	Poraese	Ke mašeleng ao a lekanetšego theko ya selo.
Pencil(Seisemane)	Phentshele	Sedirišwa ga go ngwala seo se ngwalago ka bosehla le gona sa go phumolega bonolo
Stoof (Seburu)	Setofo	Sedirišwa sa go somišwa go apea.
Doek (Seburu)	Tukwane	Seaparo sa basadi seo ba se aparago hlogong go khupetša meriri gore e se

		bonale
Hemp (Seburu)	Gempe	Ke seaparo seo se nago le dikunupi tša go thoma molaleng go fihla bofelong bja yona, e na le dikgapha go kgontšha motho go apara thai
Tie (Seisemane)	Thai	Ke lešelana la go tšhepha leo le kgokwago molaleng, le aparwa ke banna gantši

4.2.2 Maadingwa ao tlhalošo ya ona e fetogago

Maadingwa, bjalo ka ge go boletšwe, a ka fetoga ka tlhalošo. Ge a fetoga a dira bjalo ka mekgwa ye meraro. Mekgwa ye ke yona ya go laetša gore tlhalošo ya lentšu e ka fetoga bjang. Go dirwa se go lebeletšwe tlhalošo ya lentšu go tšwa polelong ya go fa le tlhalošo ya lona ge le fihlile ka polelong ya go amogela. Shariq (2013:375) ge a hlaloša phetogo ya tlhalošo o re:

Semantic change is the evolution of word usage to the point than the modern meaning is radically different from the original usage. It is a change in one of the meanings of a word.

Dikgato tše di akaretša: katološo ya tlhalošo, tshesefalo ya tlhalošo le phetogokgolo ya tlhalošo. Maadingwa a mangwe a fetoga ka tlhalošo, gomme phetogo ya gona e a fapana ka ge ka nako ye nngwe e katologa goba ya sesefala goba ya fetoga ka moka ga yona.

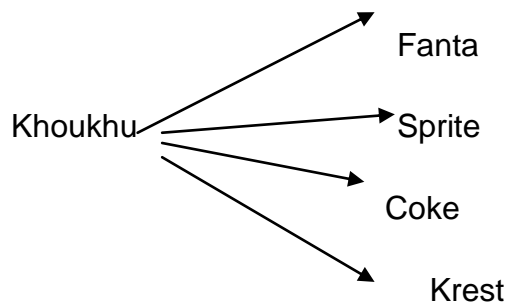
4.2.2.1 Katološoyatlhalošo

Katološo ya tlhalošo ke ye nngwe yeo e laetšago phetogo ya tlhalošo lentšung. Maadingwa a kgona go fetoga ka tlhalošo mo e lego gore tlhalošo ya gona e a katologa. Ge a hlaloša katološo ya tlhalošo, Akida (2013:9) o re:

Semantic Broadening is a process where the meaning of a word becomes more general or more inclusive than its historically earlier form.

Ka katološo ya tlhalošo, lentšu ka polelong ya go fa le fela le šupa selo se tee, mola ka polelong ya go amogela le šupa dilo tše ntši.

Katološo ya tlhalošo e hlaga ge baboledi ba polelo yeo e adimago ba bona gore leadingwa le ka swanela go šupa dilo tše mmalwa. La mathomo go na go na le tlhokego ya lentšu leo, eupša ge nako e ya pele, ge ditšweletšwa tše dingwe di tšweletšwa le tšona di thoma go bitšwa ka tsela yeo. Polelo ya Sesotho sa Leboa e tletše ka maadingwa a mohuta wo, ao e lego gore a hlaloša dilo tše ntši ge a bapetšwa le mantšu a polelo ya go fa. Mehlala ya mantšu a ke ye e latelago:

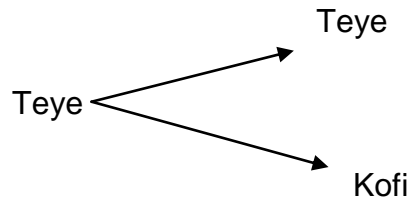

Lentšu le khoukhu ke leadingwa leo le tšwago go lentšu la Seisemane, e lego *coke*. Ka leleme la go fa *coke* e šupa seno seo leina la sona e lego *coke*. Seno se ke se seso ka mmala, seo se tšweletšwago ke Khamphani ya *Coca Cola*.

Ka lelemeng la go amogela, e lego la Sesotho sa Leboa, leadingwa le khoukhu le šupa dino tša go fapana. Magagešo ge a re khoukhu, ga a šupe fela seno se seso ka mmala sa go tšwa khamphaning ya *Coca Cola*. A šupa dino ka moka tša go tšwa khamphaning ye go ya ka maina a tšona a go fapafapana.

Go magagešo, Fanta, Sprite, Krest, le tše dingwe ka moka di bitšwa khoukhu (*coke*). Banage batswadi ba ka re sepela o ye go reka khoukhu, ba botšiša gore ye bjang, goba motho a re ya eng. Go šetše go tsebega gore ge o nyaka yona *Coke* o swanetše o tloge o hlaloša gore ngwana a reke *Coke* ye ntsho. Se se tloga se laetša gabotse gore leadingwa le na le tlhalošo ye e katološitšwego.

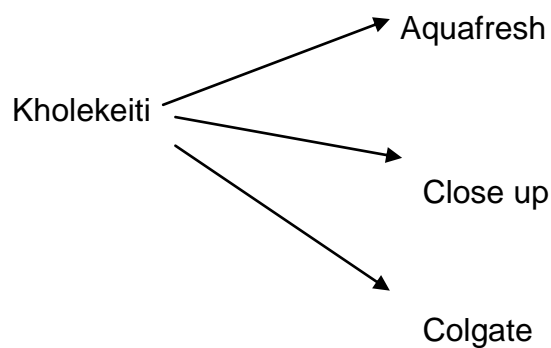
A go lebelelweng mohla wo mongwe so:

Lentšu le teye le tšwa go lentšu la Seburu, e lego *tee*. Ka leleme la go fa tee e šupa seno sa go fiša seo se dirilwego ka mahlare, e ka ba Rooibos, Five Roses, Joko le tše dingwe. Ka polelo ya Sesotho sa Leboa, leadingwa le teye le šupa dino tše pedi. Sa mathomo le šupa seno sa go fiša seo se dirilwego ka mahlare a go fapafapana, gape le šupa seno sa go fiša sa go dirwa ka kofi.

Magagešo a katološitše tlhalošo ya lentšu le ka gore o tla kwa motho a re ngwana a mo direle teye, a dire ya kofi, e sego ya mahlare. Leadingwa le le katološitšwe ka tlhalošo ka gore ka lelemeng la go fa teye e šupa seno sa mohuta o tee mola ka lelemeng la go amogela teye e šupa dino tša go fapafana.

Kholekeiti le yona e laetša katološo ye ya tlhalošo:

Mehlala ye mengwe ya go laetša katološo ya tlhalošo ke ye e latelago:

Lentšu	Leadingwa	Polelo ya go fa	Tlhalošo ya lentšu	Tlhalošo ya leadingwa
Mrs	Mmisisi	Seisemane	Mrs ke mosadi yo a nyetšwego wa Mosotho goba wa lekgowa	Mmisisi e šupa mosadi yo a nyetšwego, gape e šupa mosadiwa mongmošomo wa lekgowa, goba mosadi yo mongwe le yo mongwe wa Mothomošweu.
Skip	Sekepe	Seburu	Skip e šupa mohuta wo itšego wa dinamelwa tša ka meetseng	Sekepe e šupa mehuta ka moka ya dinamelwa tša ka meetseng , e ka ba se segolo goba se sennyane.

4.2.2 Tshesefalo ya tlhalošo

Tshesefalo ya tlhalošo le yona e laetša phetogo ya tlhalošo maadingweng. Maadingwa a kgona go fetoga ka tlhalošo mo e lego gore tlhalošo ya lentšu e a sesefala. Ge a hlaloša tshesefalo ya tlhalošo, Akida (2013:10) o re:

Semantic narrowing is the opposite of expansion. It is also known as semantic restriction and refers to a situation where a term acquires a narrower meaning.

Ge e hlalošwa gape gothwe:

Narrowing of meaning happens when a word with a general meaning is by degrees applied to something much more specific. <http://www.investorwords.com/>.

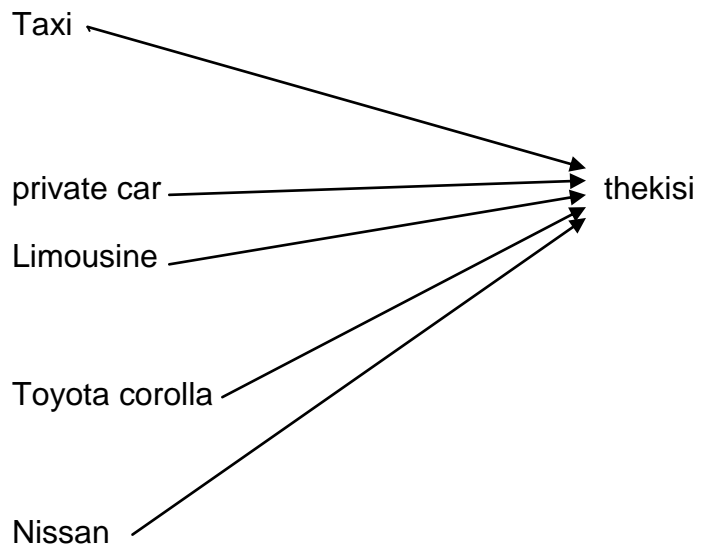
Ge e le Makena (1985:23) ye o re:

In narrowing we find that words that have generalized or broad meanings in the donor language are specified.

Tše di boletšwego di no laetša gore lentšu le kgona go ba le tlhalošo ye itšego, eupša ge le adingwa tlhalošo ya lona e se sa swana le ya pele ka ge le tla ba le sesefaditšwe. Ka tshesefalo ya tlhalošo, lentšu ka polelong ya go fa le šupa dilo tše mmalwa mola ge le adingwa tlhalošo ya lona ka polelong ya go amogela e ka šupa selo se tee goba mohuta o tee wa selo. Se se hlaga ge polelo e se na lereo leo e ka le šomišago go ka šupa selo se sengwe. Gape e tla le ka lebaka la setlwaedi gore batho ba itlwaeditše bjang go bitša dilo.

Se sengwe seo se hlolago se ke gore bao ba adimilego lentšu le itšego ba no bona okare le swanetše dilo tše itšego. Ke ka fao re bonago tšhomišo ya lentšu e sesefalage go lebeletšwe tšhomišo ya lona ka polelong ya go amogela.

Mehlala ya yona re ka e bona mo mantšung ao a latelago:

Mehuta ya *taxi* ka polelong ya go fa

Mehuta ya dithekisi ka polelong ya go amogela

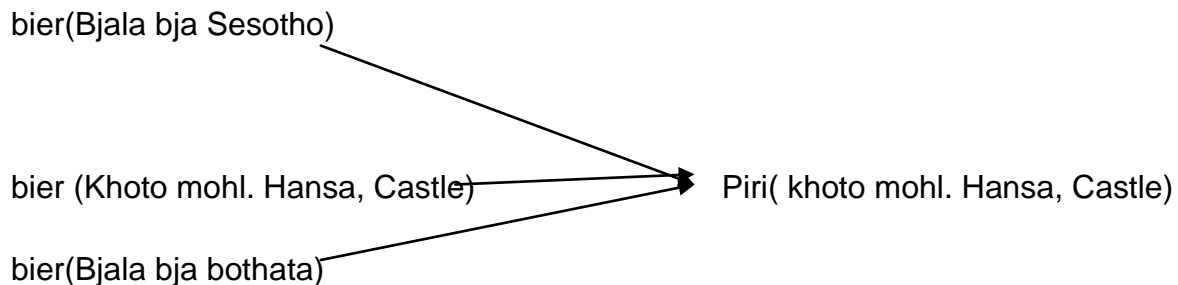

Leadingwa le thekisi le tšwa polelong ya Seisemane, e lego *taxi*. Ka polelong ya go fa *taxi* e šupa mehuta ye mmalwa ya dinamelwa, dinamelwa tše ke tša go fapana, eupša se bohlokwa ke gedi ka šoma bjalo ka thekisi. Mehlala ya tšona re e bone ka godimo go ya ka ge go laeditšwe.

Ka polelong ya go amogela, thekisi e šupa mohuta wo itšego wa senamelwa, le ge senamelwa sa mohuta wo mongwe se ka šoma bjalo ka thekisi goba sa ngwalwa leswao la thekisi ka godimo, go magagešo go swana fela. Lebaka ke gore thekisi go bona e šupa senamelwa se itšego, go laetša gore tlhalošo ya lentšu e sesefetše.

Mohlala wo mongwe wa tshesefalo ya tlhalošo re ka o bona mo lentšung le le latelago:

Lentšu le piri ke lentšu leo le tšwago go lentšu la polelo ya Seburu, e lego *bier*. Ka polelo ya go fa *bier* e šupa mehuta ye mentši ya mabjala. E ka šupa bjala bja go swana le bjo rena re bo bitšago patšutšu, e ka šupa thothotho, e ka šupa mabjala a ka mabetlelong. Bier ka Seburu e akaretša selo se sengwe le se sengwe seo e lego bjala. Ka polelong ya go amogela, e lego Sesotho sa Leboa, tlhalošo ya piri e a sesefala ka gore piri e šupa mohuta wo itšego wa bjala.

Ka polelong ya go amogela, piri e šupa mabjala a ka mabetlelong le a ka ditshitswanengaoa akaretšago Castle, Hansa, Heineken, Black Label le tše dingwe. Ka Sesotho sa Leboa motho ge a ka sepela o ye go reka piri, ga go na yo a ka tlogo a swere bjala bja ka ka khatepokising goba a tla le bjo bo hlotlilwego ka gae,gobane ka Sesotho sa Leboa tšeo ga se dipiri.

Mehlala ye mengwe ya maadingwa a go laetša tshesefalo ya tlhalošo ke a:

Lentšu	Leadingwa	Polelo ya go fa	Tlhalošo ya lentšu	Tlhalošo ya leadingwa
Teacher	Thitšhere	Seisemane	Ka Seisemane <i>teacher</i> ke motho yo mongwe le yo mongwe yo a rutago bana wa bong bjo bongwe le bjo bongwe.	Thitšhere ke morutabana wa monna, ke yena re tsebago a bitšwa thitšhere.
Lekker	Lelekere	Seburu	Lekker e šupa seo re se bitšago lelekere, gape e šupa selo se sebotse sa go kgahliša, gape e šupa dijo tša go ba bose.	Ka Sesotho sa Leboa lelekere e šupa sejo seo se lego ka gare ga sephuthelwana gantši sa go ba le swikiri ye ntši.
Licence	Laesense	Seisemane	Ka Seisemane <i>license</i> ke setlankana se sengwe le se sengwe se se fago motho tumelelo ya go dira selo se itšego, e ka ba	Ge motho a bolela ka laesense go magagešo go gopolwa ka ya go otlela koloifela.

			go otlela goba go rekiša madila.	
--	--	--	--	--

4.2.3 Phetogokgolo ya tlhalošo

Phetogokgolo ya tlhalošo ke ye nngwe ya go laetša phetogo ya tlhalošo maadingweng. Maadingwa a kgona go fetola tlhalošo mo e lego gore tlhalošo ya gona e šuta kudu ya šala e fapana kudu le ya lentšu leo le adimilwego. Ge a hlaloša phetogokgolo ya tlhalošo, Akida (2013:11) o re:

This is a total shift of meaning and sometimes a shift to the opposite meaning. In this process, a word may lose some aspect of its former meaning or take on a partially new but related meaning.

Se se hlalošwago ka mo godimo ke gore ka polelong ya go fa lentšu le kgona go ba le tlhalošo ye itšego mola ka polelong ya go amogela lentšu leo ge le fihla le fetola tlhalošo yeo kudu.

Phetogokgolo ya tlhalošo e ka hlaga ge lentšuleo le fetošwago le swanela tlhalošo ye mpsha. Ka nako ye nngwe tlhalošo ya lentšu e šupa selo sa go fapana le sa ka go tlhalošo ya leleme la go fa, eupša tlhalošo ye ga e fetoge go felela. Phetogokgolo ya tlhalošo e hlohleletšwa ke dilo tša go fapanafapana, ka nako ye nngwe e ka ba ka lebaka la gore go e na le tlhokego ya tlhalošo ye mpsha ka polelong ya go amogela. Mehlala ye e latelago ke ye e laetša phetogokgolo ya tlhalošo:

Checkers ←————→ Tšhekase

Go mohlala wa ka godimo, lentšu le tšhekase ke lentšu leo le tšwago go polelo ya Seisemane e lego *Checkers*. Leadingwa le tšhekase le tloga le laetša phetogo ye kgolo ya tlhalošo. Ka polelo ya go fa Checkers ke leina la lebenkele mola ka polelo ya go amogela tshekase e šupa mokotlana wa polasetiki wo o šomišwago go rwala dilo, e ka ba dijo goba diaparo.

Mehlala ye mengwe ke ye e latelago mo sethalweng se:

Lentšu	Leadingwa	Tlhalošo ya lentšu	Tlhalošo ya leadingwa
Susie(Seburu)	Sesi	<i>Susie</i> ke moratho wa motho wa mosetsana	Sesi ke mogolo wa motho wa mosetsana
Boer(Seburu)	Leburu	<i>Boer</i> e šupa molemi	Leburu e šupa mothomošweu.
Double up(Seisemane)	Tabolapa	<i>Double up</i> e hlaloša gore selo se oketšegile, ke gore se gabedi	Tabolapa e hlaloša go leka go fokotša selo se setelele, ke go kgaoletša.
Bakery(Seisemane)	Peikara	<i>Bakery</i> e šupa lefelo leo go direlwago marotho, dipanse le tše dingwe tša go dirwa ka folouru gona.	Peikara e šupa sefatanafa sa go rwala marotho
Voetsek (Seburu)	Fotseke	Ka Seburu <i>voetsek</i> e ra gore sepela,go bolelwa ka mokgwa wa go befelwa	Fotseke e šetše e tlwaetšwe mo e lego gore e šomišwa bjalo ka lehlapa, ga e šomišwe ka maikemišetšo a go raka motho

4.3 Maadingwa a go tšweletša tlhalošontši

Tlhalošo ya maadingwa e kgona go tšweletša tlhalošontši. Tlhalošontši ye e bonala ge batho ba bangwe ba sa kwešiše gore leadingwa gabotse le šupa eng. Se se bonwa gantši ke batho bao ba nago le tsebo ya gore leadingwa leo ba le šomišago le tšwa kae.

Ke gantši re ekwa batho ba bolela, eupša ba sa kwane ka polelo ka lebaka la gore motho yo mongwe o tla ba a šomiša leadingwa go šupa selo se itšego mola yo mongwe le yena a šupa sa gagwe. Tšhomišo ya maadingwa ao a tšweletšago ditlhalošo tše ntši e tšweletšwa ke tlhalošontši ya ntšutee ka gore e tla ba e le lentšu leo le tšweletšago tlhalošontši. Ge a hlaloša tlhalošontši, Barker (1992:274) o re tlhalošontši e ra:

Multiplicity of meaning often deliberate that leaves the reader uncertain about the intended significance.

Go na le maadingwa a mantši ao e lego gore a ka fela a gakantšha batho, mo e lego gore o ka fela o sa tsebe gore go bolelwa ka eng. Se se hlolwa ke gore maadingwa a ka boona ga a kwešišege bonolo ge motho a ka se go hlalošetše gore o šupa tlhalošo efe. Leadingwa le gantši le fela le etšwa go lentšu le itšego le e lego gore ka polelong ya lona le tšwelela gabedi, eupša le ena le ditlhalošo tša go fapana.

Mehlala ya mantšu a go tliša tlhalošontši ke ye e latelago:

Ka Sesotho sa Leboa go felwa go šomišwa lentšu le kata. Kata e tšwa go lentšu la Seiseman, e e lego *guard*. Ka Seisemane tlhalošo ya lentšu le *guard* e šupa go hlokomela selo, wa se šireletša. Go magagešo lentšu le kata le tšweletša tlhalošontši kudu ge motho a bolela, gomme o sa tsebe gore o bolela ka kata efe, ya go hlokomela goba go phaya theto. Go ka lebelelwa lefoko le le latelago:

Ke kgopela gore o kate mokgekolo yo go fihlela ke boa toropong.

Mo lefokong la ka godimo re bona tlhalošontši yeo e tlišwago ke leadingwa le kata. Motho yo mongwe ge a theeditše se se bolelwago mo a ka makala kudu ka ge a tla be a nagana gore mmoledi o botša motheeletši gore a dire mokgekolo tša phaku, ke gore a mo phaye theto ka kgang. Motho yo mongwe yena a ka no se makale kage a tla be a kwešiša gore mmoledi o nyaka goe a šale a hlokometše mokgekolo kage yena a

sepela. Kata ye e tšweletša ditlhalošo tše pedi, e lego ya go hlokomela le ya go phaya thetho ka kgang.

Le 'ntheipa' ke leadingwa le lengwe la go tšweletša tlhalošontši. Re e bona ka tsela ye:

Ke ile ge ke fihla ka hwetša bommagōMalose ba se gona, gomme yena a ntheipa.

Go lefoko la ka godimo ntheipa ke lentiri leo le tšwago go lediri le theipa. Theipa ke lentšu leo le tšwago polelong ya Seisemane, e lego *tape*. Ka Seisemane *tape* e šupa go lekanyetša motho selo, go nyaka go bona botelele bja gagwe le bophara, mohlomongwe gore o kgone go mo rokela seaparo se itšego gore se tle se mo lekane gabotse. Ge leadingwa le theipa le thoma go šomišwa bjalo ke lentir, i ke gona mo le thomago go tšweletša tlhalošontši.

Go lefoko le la ka godimo, ntheipa e tšweletša ditlhalošo tše pedi. Tlhalošo ya mathomo e ka ba ya gore motho yo o dirilwe tša phaku ke Malose mohlomongwe ka gore Malose a bone bommagwe ba se gona. Tlhalošo ye nngwe e ka ba ya gore bommagōMalose ba a roka, gomme mmoledi o ile a eya go bona gore ba mo theipe, a hwetša ba se gona gomme a theipša ke Malose.

Sesotho sa Leboa se šomiša leadingwa le pankā. Pankā ke leadingwa leo le tšwago lentšung la polelong ya Seburu e lego *bank*. Leadingwa le pankā ke le lengwe la go laetša tlhalošontši mo polelong. Tlhalošontši ya gona e tšwelela ka lebaka la gore pankā e šupa dilo tše pedi; ka fao, ka nako ye nngwe o ka no fela o sa kwešiše gore go bolelwa ka pankā e fe. Pankā e šupa lefelo mo go bolokelwago tšhelete gona, gape e šupa selo sa go dula.

Leadingwa le lengweleo le ka tšweletšago tlhalošontši ke sefo. Sefo ke leadingwa leo le tšwago go lentšu la polelo ya Seisemane e lego *Surf*. Ka Seisemane *Surf* ke leina la sesepe sa go hlatswa sa lerole, leina la sesepe se ke Surf, ka gore go na le maina a go fapafapana a disepe tše tša lerole. Go magagešo ge motho a thoma a re sefo, ba ba ba šetše ba gopotše sesepe se sengwe le se sengwe sa lerole. Go bona, Sunlight, Skip le tše dingwe ke sefo.

Poledišano ye e latelago ke ye nngwe ya tšeo monyakišiši a felago a di kwadi bolelwa ge a fela a sepela. Yona e laetša ka tsela yeo leadingwa le ka tlišago tlhakahlakano goba go tšweletša tlhalošontši:

(Se se latelago ke poledišano gareng ga Mokgaetši le mmaneagwe)

Mmane: Mokgaetši! Gape maabane sa le o boa toropong, ga se wa mpha dilo tšeo ke rilego o tle le tšona.

Mokgaetši: Nna ke lebetše, gape ke boile ke lapile.

Mmane: E re pele o mpha tšona o ntirele komikana ya teye.

Mokgaetši: Go lokile, etse le be le ile ke tle le eng, gape nna ke gopola sesepe le phefumu...

Mmane: Ke ile o reke le kholekeiti, ke tshepa gore ga se wa e lebala, gape ke feletšwe.

Mokgaetši: Aowa! Ke rekile yona(o feditše go dira teye ebile o tla le yona). Teye ke ye mmane, ke hweditše mahlare e le a Joko fela ka napa ka dira ka ona.

Mmane: Aowa Mokgaetši! Gape nna ga nke ke enwa teye ya mahlare, ka mehla ke nwa ya kofi, mahlare ga ke a rate le gatee!

Mokgaetši: (ka go makala le go tenega) a ke re le ile le nyaka teye mane, gape ga se la re le nyaka kofi.

Mmane: Ebile e dio tlogela, mphe dilo tšeuwe tša ka nna ke ye go hlapa batho ba tla ba ba nkhwetša ke na le ditšhila.

Mokgaetši: Go lokile (o tla le tšona, a swere le sehlapameno sa leina la *Colgate*), šetše tšona mmane.

Mmane: Mamohla gona oa ntlholela ngwana ke wena! Gape ka mo a re ke re hlapa ka kholekeiti. Re tlwaetše go šomiša kholekeiti ya *Aquafresh*, bjale gona o mpaletše ngwana towe.

Mokgaetši: Aowa mmane! Gape lena le ile *Colgate*, e sego *Aquafresh*.

Mmane: Ka mo dikolong ga ba le rute selo Mokgaetši.

Poledišano ye ya ka mo godimo e no laetša gore ke gantši mo batho ba ka felago ba sa kwešišane ka lebaka la tlhalošo ya maadingwa. Mokgaetši o bona maadingwa go ya ka tsela yeo a tšwelelago ka gona ka polelong ya go fa le ge e se ba bakae bao ba tsebago se. Ge e le mmame wa gagwe yena o šomiša maadingwa a go ya ka tsela yeo bontši bja rena re šetšego re tlwaetše go a šomiša ka gona. Khoukhu le kholekeiti le tšona di tšweletša tlhalošontši mo poledišanong ka ge yo mongwe a nagana gore di šupa selo se itšego mola yo mongwe le yena a di bona ka tsela ya gagwe.

4.4 Thumo

Maadingwa, a bjalo ka mantšu ao a nago le tlhalošo, a kgona go se fetoge mo e lego gore tlhalošo ya leadingwa e swana le tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go fa. Maadingwa a gape a kgona go fetoga ka tlhalošo mo e lego gore tlhalošo ye e fetoga ka mekgwa ye meraro ya go fapana.

Tlhalošo e kgona go kotofala, ya sesefala goba ya fetoga ka botlalo. Ge maadingwa a a fetogile ka tlhalošo, a thoma go tliša mathata ka ge bjale a thoma go tšweletša tlhalošontši. Go tloga go le bohlokwa gore go se fetoge mo ga maadingwa le go fetoga ga ona go kwešišwe kudu ke bašomomiši ba go fapafapana ba polelo gore ba kgone go šomiša mantšu ka tsela ya maleba.

KGAOLO YA BOHLANO

MAADINGWA LE MAITLHAMELWA

5.1 Matseno

Mo kgaolong ye go lebeletšwe maadingwage a bapetšwa le maitlhamelwa, go lebelelwa gore maitlhamelwa ke eng. Go lebelelwa gape le maadingwaoa a se sa šomišwago ka lebaka la tšhomišo ya maitlhamelwa. Go lebelelwa gape gore maitlhamelwa a tlabjang le gore a bohlokwa bjang mopolelong. Go lebeletšwe gore polelo e a gola. Ga se ya ema felo go tee, le ge kadimo e kaba tsela ya go oketša polelo ye e golago, le maitlhamelwa le ona e ka ba setlabelo se bohlokwa sa go godiša polelo.

Maitlhamelwa a afiwa šedika gore go bile le maadingwa pele a o e lego gore matšatšing a selehono ga a sa šomišwaka gore polelo ka boyona e ikhweleditše mantšu ao e ka a šomiša go legatong la maadingwao. Maadingwaaoga go sa dumelelwa gore a šomišwe ka gore polelo e na le mantšu a yona.

Go molaleng gore maadingwa a godišapolelomo e lego gore e setše e le dipolelo tše mmalwage e se tšona ka moka tše di nago le mantšu a go adingwa. Tselaya go adimana ga se yonafela yeo e lego gore e tšweletša mareo ka gare ga polelo. Go na le ditsela tše dingwe tša go hlama mantšu ka gare ga polelo. Ge a hlaloša taba ye ya go hlama mantšu, Newmark (1988:140) o re:

Neologism are defined as newly coined lexical units or existing units that require a new sense.

5.2 Maitlhamelwa ge a bapetšwa le maadingwa

Ke nnete ye e ka se fetogego gore maadingwa a raloka karolo ye bohlokwa mo polelong ya Sesotho sa Leboa. Go na le mantšu ao e lego gore re na le ona mo polelong ao e lego gore pele a be a šomiša maadingwa, eupša ge nako e tšwela pele gwa hlolwa mantšu ao a ka šomišwago legatong la maadingwa ao. Mantšu a a tlile ka gore ditsebi tša polelo ye di dutše fase tšalebelela gore a naa go ka hlolwa bjang mantšu ao e lego gore a ka se bonale gore ke a dipolelodiše.

Go na le mantšu ka mo polelong ya Sesotho sa Leboa ao e lego gore pele a be a šomiša maadingwa, mo e lego gore genako e yapele go tllilwe ka mantšu a mafsa. Mantšu a mangwega a sa šomiša maadingwa mola a mangwe a šomiša leadingwa le leitlhamelwa ka nako ye tee.

Sethalwa se se latelago ka mo fase se laetša mantšu ao a bego a šomiša maadingwa, eupša lehono a ena le maitlhamelwa:

Leadingwa	Leitlhamelwa/lentšu la Sesotho sa Leboa)	Lentšu
Watšhe	Sešupanako	Watch(Seisemene)
Flaematšhene	Sefofane	Fly machine (Seisemene)
Mmotoro	Sefatanaga	Motor(Seburu)
Paesekela	Ntlanya	Bicycle(Seisemene)
Waelese	Seyalemoya	Wireless(Seisemene)
Fritši	Setšidifatši	Fridge(Seisemene)
Khomphuthara	Sebaledi	Computer (Seisemane)

5.3 Mekgwa ya go hlama mantšu (Maitlhamelwa)

Go bohlokwa go kwešiša mekgwa ye mengwe ya go hlama mantšu ka gore le yona e ka raloka karolo ye bohlokwa go kgolo ya polelo.Trask(1994:19) le Fromkin le Rodman (1998:130-140) ba bolela mekgwa ya go hlola mantšu a mafsa. Mekgwa ya gona ke ye e latelago: *compounding, blending, derivation, clipping le back formation*. Mekgwa ye ke yona e ka šomišwago ge go hlangwa mantšu. Wardhaugh (2002:188) o re:

A new lexicon can be adopted either by utilization of element already in the language or by borrowing lexicon from another language.

Go mekgwa ye ya go hlama mantšu, go na le ye e lego gore mo polelong ya Sesotho sa Leboa ga e šomišwe ka bontši. Ka Sesotho sa Leboa mekgwa ye e sa šomišwego gantši ke *clipping, blending, derivation le backformation*. *Compounding* ke wona mokgwa o nnoši woo o šomišwago ge go hlangwa maitlhamelwa. *Compounding* ke mo

go tšewago mantšu a mabedi a kopantšhwa gore a bope lentšu le tee. Se se ka dirwa ka go šomiša maadingwa ao a šetšego a šomišwa goba ka go tlaleletša leadingwa ka lentšu leo le lego gona ka gare ga polelo. Ge ba hlaloša lereo le, Fromkin le Rodman (1998:501) ba re:

Compounding is a way of creating new words by combining two words.

Yona e ka tla ka mekgwa ye mmalwa. Go ka kopantšhwa lediri le leina, goba lediri le lediri .

Mehlala ke ye e latelago:

- Boema+fofane = boemafofane

Lentsu le la ka godimo le bopilwe go tšwa madinga 'ema le fofa'. Boemafofane ke lefelo leo go emago difofane, leo ka Seisemane le bitšwago *airport*. Bjale ka ge lefelo leo e le mo go emago selo se se fofago, e lego sefofane; ke ka fao le bitšwago boemafofane.

- Sellathekeng

Ka nako ye nngwege mantšu a ahangwa, go bohlokwa gore go lebelelwe gore tšhomišo ya lona e tla baya go ya go ilenaa. Go bolelwa se ka gore pele difounu di be di dula mathekeng a batho. E be e le setlwaedi sa gona, eupša matšatši a sehono ga e sa dula lethekeg. Lentšu le le bopilwe ke lediri (Ila) le lehlathi (lethekeg).

- Sešupanako

Mo lentšung le go šomišitšwe lediri le 'šupa' le leina le 'nako'. Gego ka lebelelwa watšhe go ka lemogwa gore e na le lenakana leo e lego gore le a sepela leo le re šupetšagonako. Ke fao go lego maleba go ka bitša sedirišwa se sešupanako.

5.4 Thumo

Kgaolo ye e laeditše gore polelo ya Sesotho sa Leboa le ge e na le maadingwa gape le maitlhamelwa. Go laeditšwe gore go na le mantšu ao a bego a šomišwa e le maadingwa pele eupša ga gonebjale ga a sa šomišwa ka ge go šomišwa maitlhamelwa.

Mehlala ya mantšu a e laeditšwe. Ge go ka šetšwa go tla lemogwa gore a mantši a maitlhamelwa a polelo ya Sesotho sa Leboa a tla ka mokgwa wa go lebela tirišo ya sedirišwa se itšego, gomme leina la sona la tšwa gona moo. Se se bona go mantšu a go swana le sešupanako, boemafofane le tše dingwe.

KGAOLO YA BOSELELA

THUMOKAKARETŠO

Go laeditšwe gore kadimo e raloka karolo ye bohlokwa go kgolo ya polelo. Se se hlolwa ke gore polelo ga se ya ema felo go tee. Tšatši ka tšatši e a gola ka ge go tšwelela ditšweletšwa tše dimpsa ka gare ga polelo ya go adima tše e lego gore di hloka maina. Go laeditšwe gore kadimo ye e tšwa kae, gore e tlile bjang ka gare ga polelo ya Sesotho sa Lebo. Re bone gore e tlile ka lebaka la khuetšo go tšwa go dipolelo tša go swana le Seisemane le Seburu. Polelo ye ya Sesotho sa Leboa le tše dingwe tša Seafrika ke dipolelo tše e lego gore di sa itemogela tlhaelelo ya mantšu. Se se tlišwa ke gore polelo e a gola ge ditšweletšwa tše mpsa di thoma go tšwelela.

Go bolelwa le gore ge go adingwa, go dirwa se ka lebaka la gore go na le mabaka ao a gapeletšago gore go adingwe. Go adingwa mantšu ka lebaka la tlhokego mola ka nako ye nngwe go adingwa ka lebaka la kgahlego. Kadimo ka lebaka la tlhokego mo polelong ya Sesotho sa Leboa gantši e bonala go didirišwa tša theknolotši tša go swana le khumphuthara, thelebišene le tše dingwe. Se se hlolwa ke gore ga re na ditšweletšwa tše mo setšong sa rena. Kadimo ka lebaka la kgahlego yona e tšwelela go dilo tše e lego gore batho ba no rata ge di bitšwa bjalo le ge re na le mantšu ka mo polelong. Se se bonwe go mantšu a go swana le watšhe, ye e lego gore re na le lentšu la gona, e lego sešupanako.

Go bohlokwa go kwešiša tsela tša go adima gore ge go adingwa go dirwa bjang. Re bone melawana ya mongwalo le mopeleto tša Sesotho sa Leboa e tsintsinkelwa gore go kwešišwe ka tsela yeo maadingwa a a tlogo ka gona. Go dirilwe se ka go lebelela medumo le popontšu ya Sesotho sa Leboa. Tše di bohlokwa ka gore ke tšona di fago motho tsela ya gore go adingwa bjang, gore mantšu ge a etšwa go polelo e šele a fetolelwa bjang go polelo ya Sesotho sa Leboa.

Ge mantšu a a adingwa, go ba le diphetogo tše mmalwa tšeo di bago gona kudu ge go lebeletšwe tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go fa le tlhalošo ya lona ka polelong ya go adima.

Lentšu le kgona go hlaloša selo se itšego ka polelong ya go adima, eupša ge le adingwa le thome go ba le tlhalošo ya go fapana. Se se hlolwa ke gore go na le tlhaelelo ye kgolo ya mantšu go dipolelo tša go adima mo e lego gore lentšu le tee le kgona le go šupa dilo tše mmalwa. Go bonwe se go mantšu a go swana le khoukhu, kholekeiti le a mangwe. Motho ge a re khoukhu ga a šupi fela senotšididi sa leina la khoukhu, eupša o šupa mehuta ka moka ya dinotšididi tša go tšweletšwa ke khamphani ya khoukhu. Gape lentšu le kgona go šupa dilo tše ntši ka polelong ya go fa, eupša ge le etla ka polelong ya go amogela le šupa selo se tee fela. Go bonwe se go mehlala ya go swana le piri, bereka le ye mengwe.

Tlhalošo yona ye e kgona go fetoga ka botlalo mo e lego gore tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go fa e fapana kudu le tlhalošo ya lentšu ka polelong ya go amogela. Se se bonwe go mantšu a go swana le sesi, tšhekase le a mangwe. Ge tše ka moka di dirilwe go šala go le bohlokwa gore go laetšwe mekgwa ye mengwe yeo e ka tšeago karolo go tlhamo ya mantšu. Se se dirwa ka lebaka la gore kadimo e se yona fela yeo e kgonago go godiša polelo. Go laeditšwe mokgwa woo gantši o rego ge o dirišwa go hlama mantšu a mafsa wa kgona go dira seo ntle le mathata.

METHOPO

Akida, M.A. 2013. Phonological and Semantic change in in Language Borrowing. The Case of Arabic Words Borrowed into Kiswahili. *Journal of Education and Research*, 1: 7-15.

Antia, B. (2000). *Terminology and language planning: An alternative framework of practice and discourse*. Amsterdam: J. Benjamins.

Baker, M. 1992. *In other words: A coursebook on Translation*. London: Routledge.

Calteaux, K.V. 1994. *A sociolinguistic analysis of a multilingual community*.Lengwalo la bongaka la go se gatišwe. Johannesburg: Rand Afrikaans University.

Calteaux, K.V. 1996. *Standard and Non Standard African Language Varieties in the Urban Areas of South Africa. "Main Report for the Stanon Research Programme"*. Pretoria: HSRC: Pretoria.

Chokoe, S.J. 2000.*Linguistic Ambiguity in Northern Sotho: Saying the Unmeant*. Lengwalo la Bongaka la go se gatišwe. Johannesburg: Rand Afrikaans University.

Crystal, D. 1995. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Department of Education and Training. 1988. *Northern Sotho Terminology and Orthography No. 4*. Pretoria: Government Printers.

Department of Education and Training. 2007. *Mongwalo le Mopeleto wa Sesotho sa Leboa*. Pretoria: Government Printers.

Ember, C.R & Ember, M. 1977. *Cultural Anthropology*. New Jersey: Prentice Hall.

Fromkin, V. & Rodman, R. 1983.*The Study of the Internal Structure of words and of the rules by which words are formed: Introduction to Language*. London:Harcourt Brace College Publishers.

Fromkin, V. & Rodman, R. 1998. *An Introduction to language*. London:Harcourt Brace College Publishers.

Hakim, C. 1987. *Research Design: Strategies and choices in the Design of Social Research*. New York: Routledge.

Hockett, C.F. 1958. *A course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan Company.

<http://en.wikipedia.org/wiki/language-planning>. Badilwe ka 2014/09/13

<http://www.grammar.about.com>. Badilwe ka 2014/09/03

<http://www.investorwords.com/> Badilwe ka 2014/07/22

Jeffries, L. 1998. *Meaning in English. An Introduction to Language Study*. London: Macmillan Press LTD.

Lyons, J. 1989. *Introduction to Theoretical Linguistics*. New York: Cambridge University Press.

Madiba, M.A. 1994. *A linguistic survey of adoptives in Venda*. Lengwalo la Mastase la go se gatišwe. Pretoria: University of South Africa.

Mafela, M.J. 1996. *The Elements of Fictions in the Novels of N.T. Maumela*. Pretoria: Kagiso Publishers.

Makena, I.R. 1985. *Foreign Acquisition and Neologism in Northern Sotho*. Lengwalo la Onase la go se gatišwe. Sovenga: University of the North.

Makwela, M. M. 2001. *Maadingwa le tlhalošontši: Tema ye e kgathwago ke maadingwa tšhutišong ya tlhalošo Sesothong sa Leboa*. Lengwalo la onasela go se gatišwe. Sovenga: University of Limpopo.

Mojela, V.M. 1991. *Semantic Changes Accompanying loan-words in Northern Sotho Lexicon*. Lengwalo la Masetasela go se gatišwe. Pretoria: Vista University.

Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice.

Ntshangase, K.D. 1993. *The Social History Of Iscamtho*. Lengwalo la Mastasela go se gatišwe. Johannesburg: University of the Witwatersrand.

Nxumalo, N.E. 2000. *The status and role of minority African Languages in South Africa's new and Democratic Language Policy*. Lengwalo la Bongaka la go se gatišwe. Sovenga: University of Limpopo.

Padgett, J. 2010. Russian /Cju/ and “perceptual” vs. “phonological” theories of borrowing: A reply to Paradis (and Thibeault). *Lingua*, 120:1233-1239.

Prinsloo, D.J & de Schryver, G.M. 2002. *Reversing an African-Language Lexicon: the Northern Sotho Terminology and Orthography No.4 as a case in point*. Pretoria: University of Pretoria.

Republic of South Africa Constitution Act No 110. 1983. Cape Town.

Riemer, N.2010. *Introducing Semantics*. New York: Cambridge University Press.

Robins, R. H. 1964. *General Linguistics*. London: Longman.

Robins, R. H. 1989. *General Linguistics: An Introductory Survey*. New York: Longman Publishing.

Shariq, M. 2013. *Borrowing, Code Mixing and Hybridization of English words in Communication among the workers of Moradabad Brass Industry*. India: Aligarh Muslim University.

Silverman, D. 1993. *Interpreting Qualitative Data methods for Analyzing Talk, Text and Interviews*. London: SAGE Publications.

Trask, R.L. 1994. *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge.

Wardhaugh, R. 2002. *An Introduction to Sociolinguistics*. New York: Blackwell Publishers.

West, M & Endicott, J.G. 1981. *The New Method Dictionary*. London: Longman Group Ltd.

Yule, G. 1999. *The study of language*. New York: Cambridge University Press.

Methopo yeo e badilwego eupša e se ya tsopolwa

Kosch, I.M. 2006. *Topics in Morphology in the African Language Context*. Pretoria: University of South Africa.

Lombard D.P., van Wyk E.B., Mokgokong P.C. 1985. *Introduction to the Grammar of Northern Sotho*. Pretoria: J.L van Schaik.

Nokaneng, M.B & Louwrens, L.J. 1998. *Segagešo (Mphato wa 12)*. Ga Rankuwa: Via African Limited.